

БОРБА ЗА БЕОГРАДСКУ ОПШТИНУ У ОПШТИНСКИМ ИЗБОРИМА 1926. ГОДИНЕ

У изборној борби за београдску општинску управу 1926. године главна битка се водила између две најутицајније политичке странке — Радикалне и Демократске. Циљ те борбе је било освајање власти у престоници ради учвршћивања страначких позиција у евентуалним парламентарним изборима и већег утицаја на државну власт, постизања психолошког ефекта на бираче и прикупљање нових снага и присталица. Зато се борба за престоничку општину увек одликовала великом оштрином, што је долазило до израза у изборима. Изборни систем је обезбеђивао превласт једне странке на рачун других, јер по њему проста већина одлучивала је судбину општинске управе, пошто се није поштовао пропорционални принцип заступства у органима управне власти свих политичких странака. Услед тога у Београду победничка странка добијала је општинску управу, тј. места председника и потпредседника општине, 12 кметова и две трећине (30 од 45) одборничких места. Странка, која у своје руке узме општинску управу обезбеђивала је, пре свега, својим страначким присталицама повластице за лицитације у различитим општинским радовима, куповање општинског земљишта за изградњу предузећа, трговинских радњи, за подизање зграда и др. Стављајући управу у зависност од политике странке, представници те странке су искоришћавали познате методе пензионисања, премештања и отпуштања општинског чиновништва које се сматрало непозданим и довођења других чиновника и службеника, који би верно служили онима који су држали власт у општини.

За функционисање београдске општине важили су прописи Закона о општинама од 5. јуна 1903. године. Током 1920, 1921 и 1922. године су биле извршене неке измене и допуне закона од 5. јуна 1903. године. По том

законодавству београдска општина, за коју је важио закон као и за најмању сеоску општину, имала је по неким одредбама посебан положај у том смислу што је била стављена под непосредни надзор више полицијске и финансијске власти. Мада је општина као основна управна и судска јединица била самоуправна у комуналним и финансијским пословима, та самоуправа у Београду била је ограничена постојањем надзорне власти министра унутрашњих дела и министра финансија. Први је могао да задржи од извршења одлуке збора, општинског одбора или суда, ако је налазио да су те одлуке „противне законима, законским уредбама или законитим наредбама државне власти“, да у свако доба прегледа рад и рачуне општинског суда.² По члану 146. Закона о општинама државна надзорна власт имала је право да опомиње општинске власти и да их упућује на вршење послова саобразно законским прописима, да издаје упутства у границама закона и да казни органе општинске власти, тј. да уклања поједине општинске одборнике са дужности, да поништи сваку одлуку општинског одбора до полагања заклетве краљу.³)

У финансијском смислу такође је била ограничена самосталност општине, јер је министар финансија одобравао општински буџет и могао је да се меша у политику прихода општине, ако је налазио да она не одговара „државним интересима“.⁴)

Држава је често злоупотребљавала нерегулисан однос између ње и београдске општине и наметала знатан део расхода, који су оптерећивали општински буџет (издржавање Првостепеног суда, полицијских и пореских власти и др.). Све је то послужило за разлог да се донесе специјални за Београд закон, који би одредио његов однос према држави као престонице и дао

му права престонице, која се налазила у сталном расту, изградњи и проширивању, у којој су биле више државне установе, страна представништва и чији су захтеви такође расли. Брзо проширивање београдске варошке територије, пораст становништва,⁵⁾ а са тим и растуће потребе за проширивањем и модернизацијом комуналне привреде (водовода, електричне мреже, саобраћаја и др.) подстицали су општинску и приватну иницијативу на разноврсне радове. Застареле законске уредбе нису више задовољавале потребе модерног града, спутавале су политички и привредни развој, а све је то било искоришћавано у политичкој борби за време општинских избора.

Године 1926. општински избори су се спроводили у Београду, а такође у Србији, Црној Гори и Македонији. То је било време заостравања привредних тешкоћа и прегрписивања грађанских странака, појачане акције двора на разбијању тих грађанских странака ради обезбеђења већег утицаја монарха на државну и политичку делатност. Изборна кампања у Београду је јасно показала, да је процес распада већ увелико захватио Радикалну странку, што је нашло израза и у самој борби за београдску општину и у резултатима избора.

1. Београдска радикалска управа 1923—1926. године

Београдска општинска управа фактички од 1921. године је била под радикалским утицајем.⁶⁾ После победе на општинским изборима 19. VIII 1923. године управа београдске општине је легално прешла у руке радикала. Новоизабрана управа је била конституисана 22. августа: за председника општине био је изабран адвокат Михајло Марјановић, за потпредседника инжењер Милош Бобић. Радикали су добили и места 12 кметова и 2/3 одборничких места (30 од 45), а остала одборничка места су пропорционално поделили представници других политичких група, који су у општинској управи чинили мањину.⁷⁾ После конституисања управе, радикали су на сва руководећа места у општинској администрацији ставили своје представнике, створивши у општинским секцијама (финансијској, грађевинској, економској, за експропријацију и апровизацију и др.) своју већину.⁸⁾ У Управу општинског предузећа трамваја и осветљења били су изабрани радикали — одборници Ђока Карајовановић, Владан Митровић, Тома Цинцар-Јанковић, Јован Гавриловић.⁹⁾

Ступајући на дужност, председник Михајло Марјановић изнео је у општинском одбору програм послова. Обећао је реорганизацију општинске службе, доношење специјалног закона за београдску општину као престоницу, дефинитивно решење Генералног плана у вези доношења новог Грађевинског закона за Београд, увођење режима штедње и санирање општинских финансија ради подизања кредитне способности општине и добијања средстава за извођење општинских радова. У изјави је посебна пажња била посвећена таквим важним проблемима комуналне политике као што су проширење и модернизација водовода, појачање Електричне централе и преустројство разводне мреже за осветљење, проширење мреже трамвајског саобраћаја, реформа система одржавања чистоће у вароши, проширење канализације, изградња нових пијаца, калдрмисање и оправка улица и тргова, подизање општинског дома. У области социјалне политике било је обећано увођење општинских амбуланата у свим крајевима Београда и апотека за сиромашне грађане, подизање дечјих клиника и обданишта, азила за незапослене, изградња јефтиних и хигијенских станова и др.¹⁰⁾

Током три године, које су одвајале изборе 1926. године од дате изјаве, из тог опширног програма био је испуњен тек део. Од обећане реорганизације општинске управе и побољшања администрације, доношења специјалног закона за београдску општину као престоницу — ништа није било остварено. Радикалска управа је сменила велики део општинског чиновништва редукцијом или пензионисањем и довела своје људе. У општинском одбору је био изнесен податак о томе да је од 29. августа 1923. до 5. фебруара 1924., године отпуштено 45, пензионисано 54, поднео оставке 51, упражњено 20 места, тј. удаљено на различите начине 170 људи, али, истовремено, на службу у општинску администрацију било је примљено 80 службеника радикала.¹¹⁾ На захтев представника одборске мањине да се у вези са редукцијом и пензионисањем општинског чиновништва спроведе анкета и испита сваки случај понаособ — прешло се и није ништа предузето.¹²⁾

За седам година (1919—1926) променило се седам управа, а за то време само два председника општинске управе су била легална (Добра Митровић и Михајло Марјановић), па ни они нису остали на својим положајима до потпуног истека мандата (први је 1923. године поднео оставку на положај после избора за народног посланика, а други је умро јануара 1925. године).¹³⁾ Ти-

ме је била створена нестабилност и несталност управе, а честе промене на врху нису могле а да не утичу негативно и на сам рад општинске администрације и вођење послова у престоничкој општини, у којој су поред седам управа за седам година руководили пословима заступници председника и потпредседника скоро пуне четири године.

Није ни чудо да се администрација водила неплански: да је одсуствовала потребна одговорност, да се није озбиљно улазило у суштину проблема. У Извршном одбору општине лежали су незавршени предмети из различитих области делатности. Године 1923. је било 396 незавршених предмета, 1924. — 2.986, 1925. — 2.973, 1926. — 2.302.¹⁴⁾ Није била уређена ни статистика, није уведен катастар. Све је то стварало могућности за злоупотребе и нехат. Средства информација су потпуно одсуствовала, Београд није имао ни свој обавештајни орган. Општинске новине су престале да излазе.¹⁵⁾

Изабрана 1923. године општинска управа остала је у пуном саставу нешто више од годину дана, када је смрћу председника М. Марјановића положај председника био поново упражњен, а вршиоци дужности председника (Милош Бобић) и потпредседника (Ј. Протић) водили послове више од годину и по дана, све до избора 1926. године. После смрти Михајла Марјановића место председника општине било је упражњено већ почетком јануара 1925. године и по закону морали су да се распишу избори, што није било спроведено, јер, како је саопштило општинском одбору Министарство унутрашњих дела од 12. јануара 1925. године. „избор новог председника општине београдске, с обзиром на наступајуће изборе народних посланика, не може се извршити у року предвиђеном Законом, већ се има извршити после избора одређених за народне посланике.¹⁶⁾ Али ни после парламентарних фебруарских избора 1925. нису се одржали избори председника београдске општине, мада су у општинском одбору представници мањине захтевали расписивање избора.¹⁷⁾ Овим је био продужен рок радикалске управе за годину дана, а за вршиоца дужности председника аутоматски је био постављен потпредседник Милош Бобић. Кршећи законе, радикалски првак и министар унутрашњих дела Божидар Максимовић тим актом тежио је да обезбеди позиције својих присталица у општинским изборима.

Повећање редовних прихода и то углавном посредних пореза и трошарина, а такође прихода од водовода, електричне енер-

гије и канализације утицало је на пораст општинског буџета, о чему сведоче следећи податци: буџет 1923. године износио је 150 милиона динара. Приход на таксе, прирезе, трошарине, од водовода и канализације саставио је 32 милиона динара или половину суме редовног прихода; у буџету за 1924. годину од суме редовних прихода од преко 80 милиона динара прихода од таксе, прирезе, трошарине, водовода и канализације су саставили 44 милиона динара; у буџету за 1925. годину од суме редовних прихода 106 милиона динара посредне порезе, трошарина прихода од водовода су састављали око 100 милиона динара.¹⁹⁾ Године 1925. трошарине, таксе и прирези су се повећали за скоро 100%.²⁰⁾ Приходи од трамваја и осветљења су расли још брже: 1923. године сачињавали су 37 милиона динара, 1924. — 82 милиона, 1925. године достигли су суму од 95 милиона динара.²¹⁾ Истовремено су расли и расходи општине, тако да је буџет скоро сваке године показивао дефицит, мада 1923 и 1925. формално је била постигнута равнотежа буџета, али која није била израз правог стања ствари, јер буџетска предвиђања нису била реална као што нису реално предвиђане ни поједине партије прихода и расхода, а приходи су сваке године подбацивали.²²⁾ Одсуство добро уређене статистике је било један од основа рђавих општинских финансија. У завршном рачуну никад се није показивао износ остварених прихода по свакој позицији, већ се давао њихов сумаран збир по партији, пошто нису постојали тачни податци о сваком извору. То је отежавало рационално коришћење појединих извора. Расходи такође нису тачно обележавани, а огромна сума се трошила на подмиривање личних расхода општинске управе, репрезентације итд. Тако је плата председника општине износила 1923. године око 80.000 динара годишње, потпредседника 60.000, а кметова 40.000. Године 1925. те плате су порасле: за председника на 180.000 потпредседника на 143.000, за кметове на око 67—84.000 годишње.²³⁾ Трошкови на инвестиције за изградњу и модернизацију Београда нису били велики: за три године (1923—1926) они су саставили 120—150 милиона динара, мада је општинска управа за то време у различите сврхе потрошила милијарду и 200 милиона динара. Расходи за одржавање општинских предузећа попели су се на 100%, док су цене свим артиклима остале исте, а динар се поправио.²⁴⁾ Огромна средства су се трошила на калдрмисање, различите поправке, али за то се нису подносили на време рачуни. Као по правилу општински радови

су давани приватницима или акционарским друштвима у режији по понудама или путем лицитације. Тако је за осам година (1919—1926) било утрошено на разноврсне радове више од 23 милијарде динара. Од те суме 40% (9,5 милијарди) било је употребљено за радове по понудама у режији, чиме је био избегнут начин јавног надметања. Током 1923—1926. године, сума радова по понудама у режији саставила је скоро пет милијарди динара, тј. више од половине целокупне суме за осам година.²⁵⁾ О томе да су то биле веома велике суме сведочи то да је буџет Краљевине СХС током 1923—1926. године износио укупно око 29 милијарди динара. На нужде војске и морнарице у буџетској 1926—1927. години било је издвојено око 19% свих расхода, што је састављало више од 2,5 милијарде динара.²⁶⁾ Током три буџетске године (1923/24—1926/27) на војне сврхе је било потрошено више од 3,5 милијарде динара.

Радови су се изводили неплански и без надлежног надзора. Општинска управа изабрана 1923. године само је спремила програм калдрмисања 1,5 милиона м² варошке површине на чијој реализацији није урађено ништа.²⁷⁾ Водовод саграђен још 1892. године није задовољавао ни најосновније потребе становништва, које је за период од 30 година порасло за више од 60.000. На једног Београђанина се трошило 90 литара воде на дан, што је представљало минимум потрошње (у другим европским градовима се трошило од 90 до 200 литара). Већ се 1921. године поставило питање изградње Савског водовода, јер водовод у Макишу не само што није могао да обезбеди становништво и индустрију него је био и застарео, а копање бунара није могло решити акутни проблем несташице воде. Али ни 1923. године Савски водовод није прорадио.²⁸⁾ Током следеће три године тек делимично су биле подмириване потребе у води, јер се изградња тог водовода везала за Генерални план који је био одобрен тек 1924. године.²⁹⁾ Београд је и даље оскудевао у води, посебно његова периферија, где се становништво снабдевало водом из бунара, а тек се постављало питање о изради генералног пројекта великог водовода. И 1926. године морало се признати да је водовод „у врло рђавом и критичном положају“. Велике машине и пумпе немају никакве резерве, а неке од њих служе више од 34 године, од настанка водовода.³⁰⁾ Канализација и чишћење града нису били ни уређени ни организовани. Поједини делови града (Доњи део Савског и Дунавског краја) нису ни имали канализацију. Многи канали нису се испирали, нити су их прегледавали

стручњаци. Сливници су се налазили на равном терену, као што је био случај на Теразијама, и стално су били запушени. И изношење сметишта, чишћење градских улица и тргова су били стално предмет критике. Упркос томе, што су се на чишћење вароши одвајала велика средства, варош је и даље остајала прашњава и запуштена. У Управи је био састављен досије са свим потребним подацима и експертном једног стручњака за изношење сметишта из домова, али тај досије није се остваривао.³¹⁾ Социјална политика општине се водила тако да проблем збрињавања сиротиње, деце радника, изградње азила за незапослене итд. није био и није могао бити решен. Целокупна акција општинске управе свела се на додељивање привремене и сталне помоћи онима који су се обраћали Одељењу за социјалну политику, а социјалном старању није била посвећена пажња коју је оно заслуживало. Није био израђен никакав програм рада, нити су постојале основе по којима би се кретала општинска политика на том пољу. Орган КПЈ у Београду, *Радничка реч*, навео је већ у свом другом броју 21. јула 1926. године податке о газдовању у београдској општини, по којима су председник и потпредседник општине добијали годишње на репрезентацију 1.000 процената више него ли што се даје за све малолетне, а за 460 процената више него што се трошило за азиле, помоћ незапосленима итд.

И остала обећања, дата у програму радикалског председника општине М. Марјановића, августа 1923. године, или су била делимично извођена или су остала на папиру. Узрок томе је лежао не само у недостатку средстава и у тешкоћама техничке природе, него и у одсуству стручног кадра, непланском и несистематском раду на подизању Београда, или неконтролисаним трошењу и оних средстава која су постојала. Инвестиције су улагала пре свега приватна лица, а њима су даване концесије на извођење општинских радова по њиховом сопственом нахођењу и у зависности од њихових планова и интереса. Оно што је планирао општински одбор изводило се парцијално, није се завршавало, а неретко се поново радило на већ завршеном послу. Изградња је финансирана из буџета и за рачун кредита из зајмова тако да се није знало где и како су утрошена средства, јер ни председник општине, ни финансијски одбор нису о томе обавештавали општински одбор. Само током једне године (август 1923 — август 1924) општина је закључила код Државне хипотекарне банке два зајма у износу од 32 милиона динара, а од држа-

ве у износу од 12 милиона динара,³²⁾ али интерпелације у одбору и захтеви да се положе рачуни о утрошку тих сума сведоче о неконтролисаном и произвољном њиховом коришћењу.³³⁾ Нису били ни регулисани односи са државним установама и институцијама које су узимале у закуп општинска земљишта, не плаћајући општини кирију.³⁴⁾

II. Радикали и демократи у изборној борби 1926.

Стање у београдској општини и газдовање радикала изазивало је јавну критику рада општинске управе од стране противника Радикалне странке, који су у виду интерпелација, писмених питања, отказа да учествују у гласању за поједине предлоге већине изражавали свој негативан однос према управи на чијем су челу током три године стајали радикали.³⁵⁾ Права критика рада општинске управе, до одрицања и оног што је било урађено, развила се у време када су се приближавали избори за општинску управу. Предизборни период је пружао могућност противницима радикала да ставе у борбу против Радикалне странке у целини и њених представника у локалним управама сва расположива пропагандна средства. Искоришћавање изборне кампање у том циљу имало је и задатак да убрза пад владе Николе Узуновића. Политичка атмосфера и стање унутарполитичког развоја, а посебно тешка економска ситуација највише су погодовали томе. После склапања привременог споразума између Народне радикалне странке и Хрватске сељачке странке и образовања 18. јула 1925. године радикалско-радићевске владе, развој политичких прилика веома брзо довео је до заоштравања односа унутар владине коалиције, до отвореног сукоба унутар ње крајем 1925. године и кризе радикалско-радићевске владе почетком 1926. године. Опозиција, на чијем је челу била Демократска партија, користила је све методе у борби против радикала и радићеваца. Она је почела кампању против корупције, искористивши интерпелацију против Радомира, сина председника владе и шефа Радикалне странке Николе Пашића, у вези са његовим пословима приликом државних набавка и других трансакција на штету државе,³⁶⁾ окривљујући и самог Пашића, као и низ других радикалских првака у подржци корупције.³⁷⁾ Расправе у Народној скупштини марта месеца 1926. године узбудиле су јавност, а захтеве да отпочне истра-

га и да се образује Анкетни одбор ради истраге пословања Пашићевог сина довели су до озбиљних политичких последица не само за владу, која је 4. априла поднела оставку,³⁸⁾ него и за саму Радикалну странку. Интерпелација о корупцији истакла је у први план политичке борбе односе у врховима Радикалне странке и стање унутар ње.

Организациона структура Народне радикалне странке је била заснивана на статуту, усвојеном на Земаљској конференцији, одржаној 21 и 22. новембра 1911. године, и измењеном на седници Главног одбора од 25, 26, 27 и 28. септембра 1920. године. По статуту странка је имала строго централизовано устројство са безусловном потчињеношћу нижих органа вишим и непосредном одговорношћу пред Главним одбором. Стриктно се придржавало дисциплине и поштовања одлука Главног одбора, који је имао широка овлашћења у односу на чланство и месне одборе, као што су: издавање упутстава и наредаба и њихово испуњење као обавеза, разрада главних начела и основних питања страначке политике, контрола дисциплине у странци, расправа спорова између појединих организација, разрешавање месних одбора и постављање нових и др. Месни одбори у варошима који су бирали засебно посланике, а то се тицало и Београда, непосредно су зависили од Главног одбора у одлучивању. У ужем Главном одбору странке, од 45 чланова, 25 су били из Београда, тј. чланови београдске месне радикалске организације,³⁹⁾ што је ту организацију ставило у још већу зависност од Главног одбора. Скоро слична ситуација је била и у Демократској странци, у којој су месни одбори по статуту, примљеном на Земаљском конгресу од 30 — 31. октобра 1921. године, уз централистичко устројство, непосредно били потчињени Главном одбору, у коме су представници београдске организације имали 16 од 36 чланова.⁴⁰⁾

Таква организациона структура — при којој је Главни одбор странке имао велика пуномоћја и у погледу одлучивања и решавања страначких питања, и у погледу контроле над радом месних одбора — онемогућавала је демократски развој странке и гушила је иницијативу и могућност демократског дијалога унутар ње. Али процес разврставања снага у већим грађанским странкама средином двадесетих година није могао бити спречен ни крутим централизмом и безусловном потчињеношћу месних организација вишим органима, ни одредбама статута. Процес распада је већ захва-

тио Радикалну странку и претио Демократској, стварао је могућност за појаву центрифугалних снага и опозиционих струја унутар странака, доводио је до кршења дисциплине и непокорвања одлукама страначких форума. Већ су почетком 1926. године у радикалском клубу Народне скупштине и Главном одбору странке избили сукоби између председника клуба Љубе Живковића и неких чланова, пре свега Љубе Јовановића; испољавало се незадовољство делатношћу министра финансија Милана Стојадиновића. Изрази незадовољства стањем у вођству, који су стизали из различитих места земље, сукоби у месним организацијама у Загребу, Новом Саду, Панчеву, Суботици, Сомбору, Сарајеву, Стоцу захтевали су рашчишћавање односа и сређивање стања у странци. Узнемиравајуће вести и догађаји су сведочили о томе да се странка налазила у критичном периоду свога развоја и да расуло, које је све више узимало маха, нису могли зауставити ни ауторитет вође радикала Николе Пашића, ни покушаји да се поврати дисциплина и поновно учврсте редови. У врху странке и у месним организацијама водила се подмукла, закулисна борба између различитих струја, а сукоб између Николе Пашића и Љубе Јовановића, потпредседника странке, марта месеца 1926. године завршио се искључењем овог другог из странке неколико дана касније — 26. априла.⁴¹ То је довело до продубљивања процеса распада и до расцепа не само у радикалском посланичком клубу⁴¹ него и у низу месних организација. То стање у странци је подржавано и потенцирано од двора и лично краља Александра, који је тежио разарању јединства грађанских странака и стварању унутар њих језгра послушних вољи двора и краља. Прва на удару нашла се Радикална странка с Николом Пашићем на челу. У ту сврху је била искоришћена и интерпелација о корупцији Пашићева сина, а затим је ишло на разбијање јединственог иступања радикала на општинским изборима у Београду. Борба унутар руководства Радикалне странке и у београдском месном одбору током изборне кампање изразила се у подвојености и унутрашњим сукобима присталица Николе Пашића и припадника нове групације, чији су представници били познати по својим присним односима са дворским људима и краљем лично. Она је, углавном, показала и разоткрила постојање сукоба између Пашића и краља. То је у ствари, била борба за опстанак, односно за рушење утицаја Радикалне странке на политички живот у корист утицаја краља. На површини политичког живота она се

испољавала у сукобима различитих струја и појединаца унутар Радикалне, а нешто касније и Демократске странке, за превласт у вођству странке за министарске положаје, за места у општинским управама и Народној скупштини, што је имало снажан утицај на целокупан развој политичког живота земље.

Општински избори у Србији, Црној Гори, и Македонији су били расписани краљевим указом од 25. јуна 1926. године.⁴² У Београду је тек кроз месец дана, 26. јула, на седници општинског одбора било саопштено да су избори расписани на основу краљевог указа за 15. август 1926. године. Тада је прихваћен и предлог општинског суда о броју гласачких места (45) и избору Главног бирачког одбора. За члана тог одбора изабран је радикал Данило Катић, који је био и члан Главног одбора Радикалне странке, а за његовог заменика, такође радикал, Јосиф Стојановић.⁴³

Предизборна кампања у Београду је почела знатно пре расписивања избора. *Политика* је у броју од 31. маја писала о томе да је „већ увелико почела“ изборна борба. Још раније, 17. маја, блиски дворским круговима *Политички гласник* јављао је о борби код радикала у вези избора новог председника београдске општине и кандидација. Ове вести су наговештавале нову појаву у општинским изборима, која раније није била заступљена, тј. о унутрашњим размирицама код радикала, што би могло ослабити њихове снаге у борби против главног противника — Демократске странке. Тиме се у овим изборима 1926. године одразило оно што је било карактеристично за опште стање унутрашње политичких прилика: одсуство јединства у најутицајнијој грађанској странци — Радикалној и процес распада који ју је захватио, искоришћавање тешкоћа код радикала од стране демократа и њихова појачана активност усмерена на преузимање београдске општине из руку радикала. То слабљење радикала искоришћавали су у изборној борби и остали политички супарници, самостални демократи, комунисти и социјалисти. Републиканци нису учествовали у изборима, а земљорадници у Београду нису истакли своју листу.⁴⁴

Општу пажњу јавности привлачили су односи у београдској месној организацији Радикалне странке. Од почетка предизборне кампање унутар те организације се развила и постајала све жешћа, борба двеју група. На челу једне се налазио вршилац дужности председника београдске општине Милош Бобић, који је 5. јануара 1925. го-

дине заменио умрлог Михајла Марјановића. Милош Бобић, по занимању инжењер као директор био је запослен у акционарском предузећу Југословенски А. Д. Браун Бовери. Од 1921. године је био београдски одборник. У странци се сматрао као присталица Николе Пашића и припадао је струји пашићеваца. Од почетка вршења дужности председника општине уза се је имао одборску мањину, често се сукобљавао са кметовима, сматрајући да, као стручњак, боље познаје прилике у општини. Бобићу у општинском одбору и суду се супротстављала група кметова и одборника, која је по симпатијама и везама припадала такозваном центру у Радикалној странци. Тај центар је већ априла месеца, у време расплета сукоба између Николе Пашића и Љубе Јовановића, јасно показао своје постојање. На седници проширеног Главног одбора Радикалне странке 26. априла низ радикалских првака (22) међу њима Никола Узунковић, Божидар Максимовић, др Момчило Нинчић, Андра Станић, др Душан Суботић, Јован Алексић, Недељко Симоновић, Драгомир С. Петровић и други, отказао је послушност Николи Пашићу и уздржао се за време гласања о искључењу Љубе Јовановића из странке. Никола Пашић није узео у обзир гласове уздржаних, мада од 69 чланова цифра од 22 није била незнатна.⁴⁵ Сам факат уздржавања, међутим, сведочио је о одсуству јединства у вођству странке и подвојености у највишем органу. Не иступајући отворено против Пашића, радикали из ове групе потајно су радили против њега, док је двор све јаче утицао, преко центра у правцу разбијања странке. Против Пашића и његових присталица у Београду у жеку изборне кампање се ангажовао и Љуба Јовановић, искоришћујући у ту сврху свој лист „Народни глас“. Својим ставом и написима у листу, група Љубе Јовановића подржавала је објективно групу београдских радикала, на чијем је челу био Божа Максимовић, спроводећи улогу која му је била намењена у борби против Пашића.⁴⁶

Противници Бобића и његових присталица Аца Станојевић (није индентичан са првим потпредседником странке), Слободан Васиљевић, Павле Карарадовановић, кмет Иво Миличевић, Добросав Петковић, Михајло Петровић били су у већини у општинској управи. Међу њима су најактивнији били кметови Јеремије Протић, вршилац дужности потпредседника општине, Никола Бесарабић, Александар Петровић, одборници Ђока Карајовановић, Данило Катић, Јован Гавриловић, Лука Јевремовић, Шемајо де Мајо и други. Они су радили на подри-

вању ауторитета Милоша Бобића у општини, јер су били сигурни да ће Бобић истакнути своју кандидатуру за председника општине. У мају, четири кмета на челу са Ј. Протићем поднела су оставке на своје положаје чиме је председник доведен у тешку ситуацију у општинском одбору. Ускоро њима су се придружили и кметови Н. Бесарабић, и А. Поповић.⁴⁷

Тако је у Београду сукоб у општинском одбору маја месеца означио почетак изборне борбе. Истовремено, то је био одраз стања у вођству Радикалне странке и борбе струја у њој. Сами радикали су том сукобу придавали искључиво лични карактер,⁴⁸ али створена ситуација није била тако безазлена. Иза две противничке струје су стајали два радикалска првака: Божидар Максимовић и Крста Милетић. Милетић је био близак Н. Пашићу. Тежећи ликвидацији утицаја других радикала, он је настојао да умањи и утицај Максимовића. Општински избори у Београду су му пружили прилику да окуша срећу и да одузме београдску општину од Максимовића, председника Месног одбора београдске радикалске организације. Зато је преко М. Бобића и других својих познаника и пријатеља Крста Милетић отпочео борбу ради сузбијања позиција радикалног центра у престоници, центра који је представљао групу око Б. Максимовића као струју противну Николи Пашићу. При томе је Милетић циљао на то, да разбијањем београдских радикала доведе до подвојености за време избора, а у случају губљења општине, да све грехове припише Максимовићу, што ће довести и до његове оставке на положај министра унутрашњих дела.⁴⁹ Максимовићева акција је била схваћена као продужење акције на подривању ауторитета Николе Пашића, коју је усмеравао и инспирисао двор. Тако се у *Извештају о данашњем стању унутрашње политичке ситуације*, чији је аутор непознат, али по садржини текста се види да потиче из Пашићеве околине, каже да је Божа Максимовић „главни коловођа и најотворенији експонент целокупне акције која се водила и води против г. Пашића и јединства Радикалне странке“, да је већ јавна тајна да он „ради као најверније оруђе Двора против своје сопствене странке“.⁵⁰

Упркос томе што су постојале сумње о деловању против јединства Радикалне странке, на страни Максимовића је била већина Месног одбора у Београду.

Месни одбор је у почетку покушао да изглади сукоб, у општинском одбору. На својој конференцији, одржаној 23. маја, он

је расправљао о насталој у општинској управи ситуацији. Истина, нису донете неке одређене одлуке, али кметови нису били спремни да повуку оставке, мада општински одбор није имао намеру да те оставке уважи. Очигледно, одборници су желели да доведу Бобића до повлачења са председничког положаја пре избора. Наговештавало се, ако Бобић неће извући консеквенце, општински одбор ће интервенисати код Министра унутрашњих дела, који је на основу члана 148 Закона о општинама имао право да га смени и да на његово место одбор изабере једног од одборника за вршиоца дужности председника општине. У том случају М. Бобић је губио право да се кандидује на изборима.⁵¹ На следећој седници Месног одбора, одржаној 1. јуна, поново је покушано да се смири ситуација и да се Бобић повуче. Али после те седнице још више су се заострили односи између две струје код београдских радикала на питању кандидације општинских часника. На инсистирање Боже Максимовића, на седници Месног одбора 17. јуна је била предложена кандидатура Ђоке Карајовановића, дугогодишњег одборника и члана Месног одбора, за председника београдске општине. Овај предлог је изазвао оштро противљење присталица Милоша Бобића. Али следећег дана, Месни одбор, упркос протеста бобићеваца, решио је у корист Карајовановићеве кандидатуре то питање. За време гласања мишљења су се поделила. За предлог Б. Максимовића је гласало 46 чланова одбора, а против — 15 (Аца Станојевић, Милан Цветановић, Милован Гавриловић и др.).⁵² Незадовољан таквом одлуком М. Бобић се одлучио на противакцију. У изјави *Политици* он се жалио на брзину, којом је извршена кандидација, изразио је неповерење према кандидатури Месног одбора и претио је да га у будућем раду „неће везивати одлуке већине овог Месног одбора“.⁵³ Постало је јасно да борба добија нови обрт да су бобићевци спремни да наставе акцију сада не само против Максимовића него и Месног одбора своје странке, који је припремио састанак у клубу радикалских одборника београдске општине, на коме су 23. јуна Бобић и његове присталице били подвргнути нападима већине и оштрој критичности.⁵⁴ Одбијајући те нападе, Милош Бобић одржао је после седнице Месног одбора и клуба одборника радикала неколико својих зборовова. У резолуцијама донетим на тим зборовима одобравао се рад М. Бобића и осуђивала кандидатура Максимовићеве групе, тј. већине Месног радикалског одбора.⁵⁵

Подела београдских радикала и узајамна борба су показали, да су се радикали осећали толико сигурним у престоници и у свим областима где су се вршили општински избори, да су могли дозволити себи да се свађају. Сматрајући Београд својим радикалским царством, они нису много марили за последице које су могле довести и до њиховог пораза. Покушавајући да сакрију стање у београдској организацији, радикали су кривицу за сукобе бацили на опозицију. Пошто је *Политика* највише писала о томе, званичан орган радикалне странке, лист „Самоуправа“, окривио је њу за интригирање против странке и доношење нетачних вести о стању код радикала у престоници.⁵⁶ „Стање Радикалне странке, — писао је лист у чланку „Још једна реч о нашој снази“ у броју од 25. јуна — изгледа да задаје нарочиту бригу свима нашим противницима. Сви наши противници, као по неком договору, жестоко се интересују за прилике међу радикалима, и само говоре о томе, надајући се да ће у крилу Радикалне странке наступити догађаји који би ослабили нашу снагу и тиме дали могућности опозиционим групама да и они дођу у положај да утичу на развој догађаја и на управу државну“. Чланак се завршава уверењем у то да у радикалским редовима несугласице су пролазне природе, појединачне и „недовољно дубоке да би могле уздрмати компактност и снагу Радикалне Странке“. И сам Пашић у поруци, објављеној у *Политици* 29. јуна, неслогу код радикала приписивао је жељама опозиције. И заиста, у опозиционој штампи у то време појавио се низ написа и коментара о стању код радикала у престоници. Демократски орган „Одјек“ у броју од 13. јуна писао је да радикали развијају своју агитацију „у првом реду да прикрију незадовољство и супарништво које је код њих отело маха на питању кандидације нових часника београдске општине“. У броју од 27. јуна у чланку „Расцеп код радикала“ констатовао је: „Разбијен крчаг, на који сад личи Рад. странка, више се не саставља“, а у чланку „Пред кандидацију општинских часника“, чији је аутор био одговорни уредник листа и члан Главног одбора Демократске странке Милутин Станковић, отворено се говорило о завађеним противницима у радикалној странци, који гледају само свој престиж, престиж појединих струја које се боре за власт, а да прилике у престоници најбоље показују да се живи у времену „кад су стари ауторитети на измаку, кад их готово нестаје, а нови још нису створени“. Написима демократске штампе се придружио лист *Народни глас*. У напису „Пољуљани

ауторитети“ писало се о потресима у Радикалној партији и о томе да је питање кандидације за изборе у београдској општини јасно обележило две групе. На једној страни већина београдског Месног одбора која је већ истакла своју листу, а на другој они који сматрају да уживају нарочито поверење вође странке Н. Пашића.⁵⁷ Лист је стално тих дана истицао настало расуло код београдских радикала, окривљујући за то пашићевце.⁵⁸ Љуба Јовановић искористио је ситуацију и, у Народној скупштини, 12. јуна напао је владу Узуновића за кршење самоуправе и неспровођење у живот Видовданског устава,⁵⁹ сипајући уље на ватру. И званични орган Самосталне демократске странке лист *Реч* у редакцијском чланку „Једна оболела странка“ 24. јуна писао је о расцепу код радикала, да се Радикална странка „налази у стању тихого и сталнога распадања“ и да оно што се пре годину дана „могло некако и прикривати, данас већ неодољиво избија на површину и у јавност“.

Даљи развој догађаја код радикала показао је да расцеп у Месној београдској организацији почетком јула није више могао бити скривен. М. Бобић и његове присталице отпочели су активну борбу против званичне радикалске листе,⁶⁰ која је била утврђена у кабинету министра унутрашњих дела и у јавности добила назив Максимовићеве или полицијске листе. Покушаји полицијских органа да спрече Бобићеву акцију довели су до његове противакције.

Бобић је 24. јуна посетио председника владе Николу Узуновића и том приликом је захтевао да се заштити слобода избора у Београду, обавестивши га да полиција позива на одговорност поједине сопственике локала у којима он одржава зборове.⁶¹ Затим су уследили телеграми Бобића краљу и председнику владе, у којима се он жалио на то да је полиција растурила збор радикала Врачара и Савинца 4. јула, на којем је он иступао, отворено окрививши министра унутрашњих дела, као инспиратора таквог понашања полиције. Молио је краља да заштити интересе демократије, а од председника владе захтевао је да заштити слободу збора.⁶² Управа града Београда 6. јула тужила је Првостепеном суду М. Бобића због тих телеграма краљу и председнику владе за клевете и увреде нанесене полицијским органима и нетачно и неистинито приказивање ствари.⁶³ И на седници Месног одбора Радикалне странке, одржане 8. јула, била је поднета оптужница против Бобића, у којој се он окривљавао у инспирацији сазивања конференција, за прика-

зивање Месног одбора као противника Пашића, зато што на његове конференције долазе и нерадикали, што изазива расуло у Радикалној странци, што изјавама у јавности тенденциозно шири уверење у то да Месни одбор „дави народну вољу“, да је изазвао тучу радикала на збору 4. јула итд. На тој седници се поставио захтев да М. Бобић буде искључен из странке.⁶⁴ У свом одговору на те оптужбе, који је поднео Месном одбору, а о коме се расправљало на седници Месног одбора 15. јула, Милош Бобић је захтевао да одбор објективно оцени створену у Београду ситуацију. Он је окривио Месни одбор за нелегалност, јер три године нису били спроведени избори, мада по статуту Радикалне странке месни одбор се бира сваке године, истакао је да полиција незаконито растура зборове и нарушава слободу избора.⁶⁵ На седници је било решено да се испита цела ствар и да се од Бобића поново затраже објашњења, што је било протумачено као Максимовићево повлачење и Бобићев успех. Али то Максимовићево повлачење је било привидно, јер на збору београдских радикала одржаном 18. јула званично је била потврђена листа предложена од стране Месног одбора, чиме је завршена формална кандидација, а Бобићу отказано поверење. Поново на овом збору, као и на збору 4. јула, избила је туча међу радикалима — присталицама Максимовића и Бобића. После збора Бобићевци су организовали демонстрације, које је растурила полиција.⁶⁶ Овај збор поново је показао да је Максимовић спреман да иде на све, да се лично ангажовао у изборној борби и утицао на прихватање кандидатске листе Карајовановића, што не би смео чинити као активни државни чиновник, чиме је грубо нарушавао законске одредбе. Прихвативши листу Карајовановића, Месни одбор је радио на томе да одбаци Бобићеву жалбу и да привуче Главни одбор Радикалне странке на своју страну ради решавања спора и добијања подршке за листу Месног одбора.

Односи у београдској организацији су озбиљно забрињавали руководство Радикалне странке. Оно је пред општинске изборе покушало да умири завађене стране у својој највећој организацији. Још је 25. јуна први потпредседник Главног одбора странке Аца Станојевић одржао саветовање са радикалским првацима у председништву клуба, покушавајући уразумити Бобића.⁶⁷ На конференцији Радикалског клуба, одржаној 12. јула, на којој су били присутни председник Народне скупштине и члан Главног одбора Марко Трифковић, Илија Михаиловић, потпредседник клуба, и Ми-

лош Бобић, покушано је да дође до спора-зума завађених група и изнето је да се Никола Пашић одлучно изјасни против цепања кандидатске листе на београдским општинским изборима. Већ се тада говорило о Пашићевој поруци о искључењу из странке сваког ко се неће повинovati одлукама Месног одбора.⁶⁸ У вези с тим настојањима, Главни одбор Народне радикалне странке упутио је 12. јула поруку свим организацијама и члановима странке поводом предстојећих општинских избора, у којој је основно тежиште било на неопходности успостављања јединства и стављања „у други ред личних размирица и свих обзира личног самољубља“. У поруци се изражавало уверење у то да све несугласице „било личне“, било локалне нарави“ биће уређене и изглађене и неће „уздрмати ни поколебати нашу партију...“⁶⁹ Истовремено је у *Политици* био објављен чланак једног од радикалских првака, Ђурђа Јеленића, „Престоничка општина на раскрсници“. Бранећи странку од напада и тврдећи да није у питању расцеп него сукоб чисто личне природе, Јеленић критикује Бобића и окривљује га за тежњу да постане председник општине, да се у тој тежњи сукобио са Месним одбором, чиме је довео у питање престиж странке у самој престоници. Бобићеву акцију карактерише као „герилско ратовање“, погрешну и пуну изгреда. Сматрајући Бобића главним кривцем за сукоб у Београду, аутор замера и Месном одбору на извршеној кандидацији, па чак признаје да његови кандидати „немају нигде никог живог, који ће без партијске дисциплине гласати за њих“, а да Максимовић неопрезно употребљава свој ауторитет, чиме је доведен у питање и његов престиж. Јеленић тражи да се Главни одбор странке енергично умеша у ситуацију у правцу помирења.⁷⁰ Тих дана у општинском предузећу Електрична централа избио је такозвани „пуч“ против Бобића, који је организовао кмет Никола Бесарабић, један од оних који су поднели оставку у мају. Тај пуч је био израз изборне борбе и сведочио је о крајњој заоштрености односа између радикала. Наиме, Никола Бесарабић 20. јула преузео је на себе дежурство у Управи трамваја и осветљења, издавши наредбу бр. 101, којом је лишавао Бобића, као вршиоца дужности председника општине, његова права да одређује поједине кметове и чланове Општинског суда за дежурне при тој управи. После оставке управника М. Димитријевића, марта месеца, Милош Бобић преузео је на себе својевољно то право.⁷¹ Тим поступком противници Бобића су намеравали да га лише подршке службеника општинских предузе-

ћа у изборима. Да би се смирила ствар, Главни одбор Радикалне странке састао се на седници 24. јула, тражећи начин за повољно решење. На тој основи убеђивао је Бобића да не излази на изборе са својом посебном листом, како би се сачувало јединство странке у престоници.⁷² Напори да натерају Бобића на покорност нису дали позитивне резултате. Он је уложио жалбу Главном одбору на поступке Месног одбора и његовог председника. Главни одбор стао је на страну Максимовића. На седници ужег Главног одбора 28. јула, на којој су били присутни председник владе Н. Узуновић, М. Трифковић, Ј. Поповић и Б. Максимовић била је оснажена листа Месног одбора и одбијена жалба Бобића. На тој седници Максимовић енергично је захтевао да М. Бобић буде искључен из странке пре него што истакне засебну кандидатску листу. У коминикеу са те седнице је стајало да се одбија жалба поднета против кандидације општинског часништва за град Београд и да се листа Ђ. Карајовановића оглашава за листу Народне радикалне странке.⁷³ Ова одлука је убедила и оне радикале који нису придавали озбиљност ситуацији да је расцеп у Београду већ у току и да је он у суштини одраз стања у врху странке. У београдским „Новостима“ је био објављен чланак Пашићевог присталице и једног од старих радикалских првака у Београду, А Станојевића, у коме је он напао званични орган странке „Самоуправу“ за покушај да сакрије право стање ствари. Станојевић је отворено признавао расцеп и подвојеност радикала, а Божу Максимовића окривио као носиоца и инспиратора таквог стања. „Има наговештаја, — писао је Станојевић — да г. Максимовић жели, да из радикалне странке истисне и уклони све одлучне присташе г. Николе П. Пашића. Ово се нарочито истиче сад приликом општинских избора.“⁷⁴ Активност Месног радикалског одбора изразила се у многобројним радикалским зборовима одржаним у Београду током јула — августа. Максимовићеве присталице су одржале више од 11 зборована. На неке од њих, као што су 4. јула код Славије и 18. јула код „Париза“ долазило је по неколико стотина радикала, а на њима је дошло и до физичког разрачунавања између завађених страна.

Расплет ситуације код радикала наступио је после седнице ужег Главног одбора странке, почетком августа, када је Милош Бобић 3. августа огласио своју посебну листу после конференције његових присталица. На тој листи сам Бобић је био предло-жен за председника београдске општине, а Михаило Петровић — Обућина, његов

присни пријатељ, за потпредседника.⁷⁵ У време састављања листе, Милош Бобић је ступио у преговоре са групом независних радикала Настаса Петровића, нудећи им два места одборника ако ће гласати за његову листу.⁷⁶ Док су се водили ти преговори, део пашићеваца који су раније подржавали листу Бобића, повукли су се, а неки почели активно помагати листу Карајовановића. Међу њима је био бивши председник посланичког радикалског клуба Љуба Живковић, који је на радикалском збору 1. августа осудио акцију М. Бобића.⁷⁷

Месни одбор Радикалне странке у Београду на седници 6. августа, на коју није дошло 20 чланова, искључио је Милоша Бобића и око 300 његових присталица из Радикалне странке. Међу искљученима су били сви кандидати на Бобићевој листи, потписници листе и њени представници у бирачким одборима, а такође и они који су се показали као пријатељи Бобића. За време решавања питања искључења у Месном одбору гласови су се поделили: 30 за искључење, 7 против, а 4 уздржана.⁷⁸ Одлука о искључењу од 6. августа још више је заострила односе у редовима београдских радикала. Део старијих радикала, који су радили на измирењу, нису били задовољни том одлуком, сматрајући да ће она довести до незгодних по странку последица, да је у питање доведен престиж и углед Радикалне странке и били су спремни да апелују на Н. Пашића да он својим ауторитетом изглади сукоб и да интересе појединих фракција потчини интересима странке. Чланови Месног одбора који су гласали за искључење тврдили су да је то био једини начин да се радикалским бирачима јасно покаже да иза Бобића не стоји Радикална странка и да су њени званични форуми најодлучнији против његове кандидације. У Радикалском клубу Народне скупштине Бобићево искључење изазвало је узнемиреност и забринутост. Било је примећено да је Крста Милетић конферисао са личним пријатељима Пашића припремајући се за седницу Ужег главног одбора, на којој је морала да се разматра одлука Месног одбора. Сам Бобић у изјави новинарима после његовог искључења изнео је уверење у то да ће победити у изборима и основну кривицу за односе у београдској радикалској организацији бацао на Максимовића и Месни одбор, наговештавајући брзи пад министра унутрашњих дела после пораза на изборима, пошто се по његовом мишљењу Максимовић потпуно дисквалификовао као министар полиције, и као председник организације. Бобић је отворено оптуживао Максимовића да брани

своју личну политичку егзистенцију и у борби против њега употребљава полицијске органе.⁷⁹ У листу *Одбрана Београда*, који је Милош Бобић почео да издаје од 10. августа, за основни задатак је била постављена борба против „узурпације једног тренутног положаја извесних наших другова у Месном одбору београдских радикала“, против кандидатске листе Ђ. Карајовановића и самог Б. Максимовића.⁸⁰ И сам назив листа сведочио је о томе да су бобићевци сматрали за свој циљ одбрану Београда од оних у странци који су били против Пашића и његових присталица, борећи се за то да престоница и даље остане тврђава пашићеваца. Зато се у листу писало против „шпекуланата и скоројевића, који су се увукли у Радикалну странку“, захтевала се слобода зборовна, протестовало против самовоље Максимовића и злоупотребе положаја до којих је дошло кроз странку. На страницама *Одбране Београда* износили су се факти о нападима на бобићевце, ометању листе, насиљима у односу на акције Бобића. Листа Карајовановића је оцењивана као полицијска, разбијачка, усмерена против јединства странке.⁸¹

Главни одбор радикалне странке налазио се у доста деликатној ситуацији пошто је у општинским изборима било питање не само општине као такве него и изборни мандат Боже Максимовића, што је било осетљивије за странку. Вођство Радикалне странке је било свесно тога да би осуда њеног министра значила отварање кризе, а Н. Узуновић није желео да се та криза отвори баш у време изборне кампање. Док је Максимовић желео да преко свог поузданог апарата у општинској управи обезбеди себи мандат у будућим парламентарним изборима, независно од жеље Пашића, присталице вође странке су радиле против тога и везали су београдске изборе за даљи развој догађаја у њиховој странци. Очекивало се да ће Пашић пружити решење и одлучно се умешати. С тим циљем већ почетком августа су кружили гласови о томе да је Пашић у свему усвојио гледиште и држање Главног одбора у питању спора између Максимовића и Бобића и да ће за случај да Бобић одвоји своју листу изаћи из резервног става и позвати радикале да гласају за званичну листу Ђ. Карајовановића. Тврдило се о некој поруци Пашића да радикали оставе размирице и буду јединствени у изборима.⁸² Другог августа *Политика* је са опаском „из најпоузданијег извора“ донела извештај из Карлових Вара, где се Пашић налазио на лечењу. У извештају је речено да ће Пашић предложити Главном одбору „да он заузме најенергич-

нији став против дивље радикалске листе у Београду". Супротно томе 6. августа лист *Новости* писао је о неком писму Пашића из Карлових Вара, у коме је он препоручивао да гласају за листу Бобића, која једино одговара расположењима његовим. Све те гласине и саопштења нису били потврђени од стране Главног одбора странке, а ширили су се и искоришћавани били и од бобићеваца и од групе Максимовића. И једни и други су се позивали на ауторитет вође и доказивали своју приврженост њему. У целокупној изборној борби и својој акцији Бобић и његове присталице су истицали и подвлачили да је Пашић на њиховој страни и да је кандидација Карајовановића дошла у знаку борбе против Пашића. Званични радикали су клицали Пашићу на зборовима као свом вођи и слали му поздравне телеграме. У уверењу да је Пашић на његовој страни, Максимовићева група тежила је да разбије све гласове о Пашићевом одобравању Бобићеве акције и тиме избије из противничких руку најјачу изборну парољу.

Најзад је био нанесен последњи ударац Бобићу и његовој групи, који је дошао од стране ужег Главног одбора Радикалне странке. На седници 7. августа тај одбор је дефинитивно искључио Бобића и његове присталице из странке, потврдивши одлуку Месног одбора од 6. VIII. Тог дана, 7. августа, радикалска *Самоуправа* у редакцијском чланку „Борба против странке“, истицање Бобићеве листе окарактерисала је као „акт непријатељства“ и „објаве рата Радикалној странци“, и да после тога Бобићу не може бити места у странци, јер он сам се одваја од ње и „постаје њен противник“. На седници 7. августа нису били присутни први председник Главног одбора, оба потпредседника и део чланова, тако да је одбор био крњ, али Максимовићу се журило са доношењем дефинитивне одлуке, поготову што је у томе имао подршку и председника владе Н. Узуновића, који је пре седнице одржао састанак са министром двора Д. Јанковићем. После дуге и нервозне дискусије, под притиском Максимовића и уз подршку председника владе и министара Милана Сршкића и Николе Перића донета је одлука којом је ужи Главни одбор оснажио одлуку Месног одбора о искључењу М. Бобића и његових присталица из странке.⁸³⁾ Тек следећег дана, 8. августа, после доласка Аце Станојевића у Београд, Главни одбор је објавио коминике о седници која се одржала тог дана, о искључењу Милоша Бобића, мада је одлука била донешена 7. августа. У том коминикеу та одлука се објашњавала тиме што је Милош

Бобић истакао своју одвојену листу против одлуке ужег Главног одбора од 28. јула, да се за званичну призна листа Ђ. Карајовановића, и зато је носилац одвојене листе искључен. Искључени су и остали кандидати на њој и предлагачи, али су могли да буду враћени у странку ако у року од 3 дана даду Главном одбору писмене изјаве да се одричу од листе Бобића.⁸⁴⁾ Као подршка те одлуке био је организован радикалски збор истог дана (8. августа), на коме је први пут иступио председник владе Н. Узуновић. У свом говору он је подржао званичну листу Ђ. Карајовановића, као једину радикалску листу у Београду и позвао радикале да гласају за њу.⁸⁵⁾ Да би утицали на Пашића и извели га из става очекивања и немешања у односе код београдских радикала, присталице Боже Максимовића у ужем Главном одбору Радикалне странке су одлучили да пошаљу код Пашића главног секретара Главног одбора др Момчила Ивковића, једног од блиских Максимовићу радикалских првака. Десетог августа М. Ивковић је отпутовао у Монте Карло, где се Пашић налазио после Карлових Вара, са материјалима Месног и Главног одбора о спору код београдских радикала око општинских избора и ради реферисања о томе. Тиме се тежило да Бобићу буде нанесен најтежи ударац пред саме изборе. Пред полазак Ивковић је одржао конференцију са Н. Узуновићем, А. Станојевићем и Б. Максимовићем.⁸⁶⁾ После повратка у Београд, 13. августа Ивковић је посетио прво Б. Максимовића, а затим, увече истог дана, на седници ужег Главног одбора поднео је реферат о својој посети Пашићу. На седници је било присутно свега пет чланова од 15. Поред Боже Максимовића, били су и његови најближи другови Диша Соколовић, Ланило Катић, Мика Лукарчевић и Момчило Ивковић.⁸⁷⁾ Упркос томе што тај састав није могао доносити одлуке, са седнице је објављен коминике, у коме је стајало да је Никола Пашић одобрио све одлуке седница ужег Главног одбора, да је прочитано писмо које је шеф послао Аци Станојевићу и да је решено објавити то писмо у званичном органу странке листу *Самоуправа*.⁸⁸⁾ Пре објављивања у *Самоуправи*, писмо се појавило следећег дана, 14. августа, у два београдска листа: *Политици* и *Одбрани Београда*. Како је писмо доспело у редакције тих листова пре објављивања у радикалском органу (у *Самоуправи* је било објављено на сам дан избора 15. августа), тешко је установити. Пре би се могло говорити о претпоставкама, а не о неком поузданом тврђењу, заснованом на непобитним чињеницама. Једна од претпоставки је та да је

писмо могао неко послати, јер је оно датирано 11. августа, дакле, пре доласка Ивковића у Београд. Пошто се чекало на одлуку ужег Главног одбора, писмо је било објављено следећег дана. Друга хипотеза је могућа, у вези става Аце Станојевића, који је заузимао доста резервисан став и није показивао симпатије ни према једној групи, али је био присталица Пашића и могао је да обавести бобићевце или неког од сарадника *Политике* о садржају писма, да би помогао пашићевцима. Трећа претпоставка је та да је неко од Максимовићевих присталица из ужег Главног одбора пожурio да писмо буде објављено што пре. Писмо није било адресовано Главном одбору него Пашићевом пријатељу Аци Станојевићу, што у суштини значи да Пашић неће да његова реч буде одлучујућа за расплет ситуације у Београду. Текст писма упућује на закључак да је Никола Пашић заузео став одбране, са једне стране, молећи Ацу Станојевића да оповргне интриге и сплетке у београдској организацији, с друге више иступа као саветодавац, а не шеф једне политичке партије, када изражава жаљење „што се наши радикали не слажу и не иду старом дисциплином“.⁸⁹⁾ Пашићево писмо је изазвало различите коментаре, јер радикали су за њега везивали своје опредељење и сам исход избора. Писмо није оправдало потајне жеље ни једних ни других.

Став Пашића је био сличан ономе који је он заузео четрдесетак година пре тога, у време које је претходило Тимочкој буни. Тада је, у вези одлуке војног министра да се разоружа народ, Пашић у *Самоуправи* објавио 30. јула 1883. године чланак, у коме је са једне, стране саветовао народу да, ако мора, преда оружје — а с друге стране, да не оставља кућу без оружја.⁹⁰⁾ Тај чланак Пашићев је тада изазвао различита тумачења, јер је био доста неодређен. Сада 1926. године, Пашићев став оставио је радикале у недоумици којој од група он даје за право изазвавши још већу распру међу њима. Не знајући за то да ће писмо бити објављено одмах после седнице од 13. августа, Главни одбор је тврдио у свом коминикеу да Пашић потпуно одобрава све његове одлуке и да је према томе сагласан са искључењем Бобића из странке. Сам Момчило Ивковић, у изјави дописнику *Политике* 14. августа, истакао је да Пашић истиче потребу дисциплине и реда у странци, да се много интересује за резултат избора и да је изјавио да се морају поштовати одлуке Главног одбора. Он је такође нагласио да је Пашић „без икакве примедбе“ усвојио све одлуке Главног одбора и у питању званичне радикалске листе у Београду

и у примени партијских статута на оне који се нису покорили одлуци Главног одбора.

Међутим, из текста писма није се добијао тај утисак. У њему се Пашић не изјашњава ни за једног од двојице радикалских кандидата,⁹¹⁾ чак се не помиње ни ужи Главни одбор, ни његове одлуке. То, што је писмо упућено Аци Станојевићу лично, а не Главном одбору, истицало се као врло значајна ствар. За пријатеље Б. Максимовића писмо је представљало једно разочарање, јер, поред свих наваљивања на Пашића, он је био резервисан према листи Ђ. Карајовановића, није се одлучио за њу. Максимовићевци у томе су видели наговештај за борбу и непомирљив став према Максимовићу. Бобић је изражавао задовољство и, објавивши у свом листу *Одбрана Београда* Пашићево писмо, уверавао је да су њим издате наде Боже Максимовића.⁹²⁾ У изјави *Политици*, Бобић је поред изражавања задовољства, истакао и своју наду у сигурну победу на изборима, јер Пашић не признаје никакво искључење, чиме, наводно, подржава њега.⁹³⁾ С друге стране изражавало се мишљење да је својим писмом Пашић учинио то да и једни и други радикали верују да им он даје за право и да с том вером изађу 15. августа на биралишта. Лист *Балкан*, за чијег се правог власника сматрао Б. Максимовић, мада су формално власници били Милан Комадинић и Влада Ристовић, а подвласници Сршкић и Никић, тј. група из радикалског центра, оценио је Пашићево писмо као делфијско, које је унело још већи хаос у запетљане појмове.⁹⁴⁾ У сваком случају, ни Бобић ни Максимовић нису имали озбиљних разлога да буду задовољни Пашићевим писмом, јер оно није подржало ни једну ни другу групу, а више је нанело штете Бобићевој, пошто су његов текст и дух утицали на то да се већина радикала у Београду определи за званичну листу. Ако је пре његовог објављивања и могло бити више разумевања и подршке Бобића, после тога, а у складу са Пашићевим порукама и критиком неких писама која су се раније јављала, многи су се определили за званичну листу. Тим писмом Никола Пашић не само да није отворено иступио и одређено изнео свој став него је и даље остао по страни од сукоба и оставивши за себе слободне руке за активност после повратка у земљу.

Радикалска штампа наклањена Б. Максимовићу бацала је кривицу за стање у београдској организацији на Бобића. Лист *Балкан* био је ангажован у изборној борби за одбрану листе Ђ. Карајовановића, коју

је приказивао као листу, која иза себе има Пашићев ауторитет.⁹⁵⁾ Не нападајући отворено самог Пашића, главну ватру је лист осуо по Бобићу, тј. пашићевцима, чије је интересе Бобић изражавао, називајући га дефицистом који „са шајкашком свирепашћу оштри нож да га забоду у груди рођеној странци.“⁹⁶⁾

Тако су се београдски радикали дефинитивно поцепали пред саме изборе и изашли на биралишта у Београду 15. августа са 2 листе: званичном са носиоцем Ђ. Карајовановићем и незваничном са носиоцем М. Бобићем. У њиховој међусобној борби био је запостављен сам комунални програм. Без нових идеја и конкретних предлога радикали су изашли на изборе, концентрисавши целокупну пажњу на узајамно разрачунавање.

Главни радикалски партијски противник Демократска странка ушла је у изборну борбу са великом увереношћу на успех, који је у многоставно зависео од стања у тaborу радикала, који су, као што смо видели, ломили копља око кандидација за општинску управу. По оцени демократа, општински избори у Београду представљали су одсудан бој против радикалске владавине и морали су задати одлучан ударац „радикалском царству“, из темеља пољуљаном унутрашњим стањем. Искористићавајући општу политичку ситуацију, незадовољство привредним стањем и своју борбу против корупције, демократи су покушали да привуку на своје позиције већину београдског становништва, и то сиромашног, што им је делимично и пошло за руком. Радикалски лист *Народни глас* у редакцијском чланку „Значај општинских избора“ писао је да су прилике у којима се налази Радикална странка такве „да дају мах и наде Демократској странци да ће на овим изборима имати великог успеха“,⁹⁷⁾ а у чланку „Шта ће нам донети општински избори“ у истом духу писала о разједињености, поцепаности и разбијености Радикалске странке што је доводи у озбиљну опасност да изгуби београдску општину.⁹⁸⁾

У изборима 1923. године радикалима у Београду се супроставио Грађански блок чији је кандидат за председника општине био Милош Савчић. Тада је блок претрпео пораз. Научена сопственом прошлошћу Демократска странка у изборима 1926. године одрекла се комбинаторике споразума и коалиција са другим политичким групама и иступила самостално. Оповргавајући гласове о стварању нове „грађанске листе“, демократски главни орган *Одјек* у уводном чланку у броју од 6. априла тврдио је да

Демократска странка „има већ једно жалосно искуство са истицањем те такозване грађанске листе за време прошлих избора, кад је то истицање грађанске листе умртвило снагу и акције странке“, сматрајући такво истицање апсурдним и придавањем важности онима „који стварно не представљају никога“. Не желећи да дели евентуални успех ни са ким, Демократска странка је одлучила да самостално изађе на изборе. Демократи су 30. маја одржали први предизборни збор на коме су иступили државни саветник и председник Централног одбора странке у Београду Велислав Вуловић и одборник др Коста Јовановић. Обојица су подвргла критици рад радикалске општинске управе.⁹⁹⁾ *Одјек* је у броју од 6. јуна, у чланку „Пред општинске изборе у престоници“, захтевао да што пре почне „један организаторски и систематски рад за велику агитацију“, која очекује Демократску странку у предстојећој изборној борби.

На збору 22. јуна, на коме је извршена кандидација, одборник др Коста Јовановић жестоко је напао општинску управу и М. Бобића.¹⁰⁰⁾ На следећем великом демократском збору, одржаном 3. јула, Коста Јовановић се критички осврнуо на рад радикалске управе пре свега на њену буџетску политику. На том збору, други демократски првак, Илија Шуменковић се осврнуо на привредну кризу и неспособност радикалске владе да реши економске проблеме земље.¹⁰¹⁾ Одржавале су се и кварталне конференције Демократске странке. Главни одбор странке, који је веома активно учествовао у изборној кампањи у свим областима, посебно у Београду, на својој седници 8. јула расправљајући питање општинских избора, истакао је и своје кандидате за београдску општину. Тако је за председника предложен Коста Комануди, а за потпредседника др Коста Јовановић, док су остављене одрешене руке београдском Централном одбору странке у погледу кандидација одборника и кметова.¹⁰²⁾ Председник Демократске странке Љуба Давидовић 22. јула обратио се са апелом „Члановима Демократске странке и свима пријатељима општинске самоуправе“, у коме је дао оцену значаја општинских избора, околности у којима се они спроводе (тешка привредна и финансијска криза, терор власти, велики јавни намети) и критички се осврнуо на рад владе у погледу заштите самоуправе (одсудство закона о општинама за целу земљу, којим би се јединствен систем општинске самоуправе распростирао на све покрајине како би се зајамчила слобода самоуправе и тамо где је још нема).¹⁰³⁾ На сед-

ници Централног одбора Демократске странке 24. јула је усвојена листа кандидата за општинске часнике.¹⁰⁴)

Демократи су на свим зборовима напали радикалски терор у низу места Србије и Македоније и захтевали од министра унутрашњих дела и председника владе да престану са гоњењем њихових присталица и обезбеде слободу избора. Ради умирења јавности и у циљу да из руку опозиције избију адут садржан у тврдњи да Министарство унутрашњих дела и влада насилничким методама обезбеђују победу радикала, кабинет министра унутрашњих дела је 29. јула послао, са потписом Б. Максимовића, распис свим великим жупанима у Србији и Црној Гори поводом акције за општинске изборе. У њему се говорило да су ради отклањања „сваке оправданости приговора“ и „што потпунијег вршења Закона“ велики жупани дужни да се постарају да би „се осигурала апсолутна слобода истицања кандидатских листа, слобода агитације, слобода избора, као и слобода припадности кандидата и општинских часника свима допуштеним политичким партијама.¹⁰⁵ Но, ни после тог наређења, нису престали полицијски насртаји на зборове и поједине личности из табора противничког званичним листама радикала. Услед тога су демократи наставили своју акцију критике владе и министра унутрашњих дела. На збору 3. августа Љуба Давидовић скоро цео свој говор посветио је протесту против полицијских насиља и одлучно протествовао против тежње радикала, да београдску општину ставе у службу радикалских интереса.¹⁰⁶ На зборовима 8 и 12. августа Давидовић је истакао потребу презимања општинске власти у Београду из руку радикала и поново је наводио случајеве терора, а такође је говорио и о неспособности владе да реши питања економске кризе.¹⁰⁷ О радикалском терору писао је и демократски званични лист *Одјек*.¹⁰⁸

У свом комуналном програму демократи су истакли низ нових момената. Тај демократски програм се састојао од 15 делова. У првом се тражила анкета ради испитивања стања у београдској општини, други је био посвећен реформи општинске администрације (увођење општинских одељења која би била ближа грађанима различитих крајева вароши, Општинског савета, који би био саветодавни орган, а у коме би били представници трговине, индустрије, заната, грађевинарства, здравства итд.). У административној реформи главно тежиште је било на увођењу Општинског савета који би представљао стручно тело од 30 чланова и

које би давало своја мишљења о предметима које му упуте општинска управа, тражило обавештења о општинским пословима и прегледавало поједине општинске установе и радове и др.¹⁰⁹ Предлагала се ревизија положаја општинских службеника и чиновника (регулисање и осигурање положаја особља Трамваја и Осветљења). Захтевало се доношење специјалног закона за Београд и обезбеђење његове самоуправе. Предлагао се пропорционални изборни систем за избор општинског одбора, избор часништва из средине одбора, постепено увођење права гласа за жене, ревизија бирачких спискова ради увођења у њих свих сталних становника Београда. Трећи део је био посвећен општинским радовима, њиховом бољем и рационалнијем извођењу, стварању регулационог фонда. У осталим деловима програма реч је била о јавној хигијени, уређењу општинских финансија, просветној политици итд. Демократи су предлагали увођење штедње и рационално трошење, као један део остварења финансијског програма, и расподеле пореских терета на грађане према њиховим могућностима, као други део. Они су предлагали увођење система непосредног опорезивања на имање и приходе.¹¹⁰ Посебан део је био посвећен социјалној политици, тј. старању о сиромашним и беспосленим, грађењу јефтиних станова за сиромашне, обданишта за радничку децу, решавање питања предграђа ради ликвидације таквих нездравих насеља као што су Јатаган-махала, Пиштољ-махала и др.¹¹¹

У тежњи да привуку на своју страну што шире слојеве београдског становништва, демократи су у јеку изборне борбе издали низ прогласа као што су: *Београдским радницима, Грађанима београдских предграђа!, Београдским женама, Службеницима Трамваја и Осветљења*. Обрађајући се радницима, Акциони одбор Демократске странке позивао их је да гласају за програм у коме су обухваћени „сви оправдани захтеви радничке класе“, обећавајући им запослење, бољу зараду и стварање погодних услова за живот уз побољшање економског и материјалног положаја.¹¹² Жене су биле замољене да утичу на мушкарце да сви изађу на биралишта. Њима је обећано право гласа.¹¹³ У прогласу упућеном грађанима београдског предграђа био је подвргнут критици рад радикалске управе на уређењу предграђа, искључивање (од стране управе) из грађевинског рејона целих насеља која су тиме била лишена права на регулацију и подизање грађевина на имањима. Демократи су обећали становништву предграђа ослобађање од пореза и добијање зајма из

Управе фондова и решење свих осталих питања која су их тангирала.¹¹⁴ У прогласима, упућеним и демократима и целокупном београдском грађанству, вођство Демократске странке у престоници позивало је на борбу против корумпираног режима, против радикалског газдовања у Београдској општини. У својој агитацији демократи су истакли парољу довођења на чело општинске управе „новог човека, који ће моћи да схвати и реши потребе“, ублажи и отклони невоље Београђана.¹¹⁵

Демократи су покушали да успоставе контакте и са радничким одборницима у Општинском одбору ради постигнућа споразума за заједничко иступање против радикала. У име демократа, покушао је да води преговоре Коста Јовановић. Избор његове кандидатуре за вођење преговора са комунистима био је вероватно диктиран тиме што је К. Јовановић, као бивши члан Српске социјалдемократске партије и један од његових виђенијих представника у предатном периоду, био погодна личност за почетак преговора са комунистима, да ће му бити лакше да се споразуме са радничким одборницима, са којима је, иначе, три године сарађивао у општинском одбору.

Када су социјалисти у коминикеу свога Главног одбора, објављеном 13. јула у *Политици*, а 14. јула и у *Радничким новинама*, окривили комунисте што воде преговоре са републиканцима и демократима и тиме колаборирају са буржоаским странкама — изазвана је реакција и код комуниста и код демократа. У *Политици* 14. јула су биле објављене две изјаве: једна са потписом Михајла Тодоровића и Миодрага Манојловића (раднички одборници), друга са потписом Косте Јовановића. Раднички одборници су одлучно одбили оптужбу о вођењу преговора с републиканцима и демократима, мада су указали на то да су средином јуна месеца представници Демократске странке, у незваничном разговору са појединцима, расправљали о могућности стварања опште опозиционе листе против радикала. Коста Јовановић у својој изјави је такође критиковао коминике социјалиста и такође одлучно одбио оптужбу о вођењу било каквих преговора са комунистима. Његова изјава је доста опширна. Он је порицао да је тражио од комуниста да гласају за демократску листу (социјалисти су окривили комунисте да су се сложили са демократима да листа буде чисто демократска, а да за изборну помоћ добију 15 надзорничких места у општинским службама). Нагласио је да је разговор са радничким одборницима (М. Тодоровићем,

и М. Манојловићем), ради могућности стварања опозиционог блока против радикала, био информативног карактера и да је водио тај разговор на основу одлуке Главног одбора Демократске странке да се на њену листу примају све опозиционе партије и групе, да је реч о једном изборном споразуму за дан избора, јер би свака странка пре и после избора задржала свој програм.

Изјаве радничких одборника и Косте Јовановића сведоче о томе да између комуниста и представника демократа до преговора није дошло, мада су демократи покушавали да дође до начелног споразума. Представници Општег радничког блока одбили су преговоре о склапању било каквог договора са демократима. Оптужбе садржане у социјалистичком коминикеу нису имале неког озбиљнијег основа, а биле су потребне социјалистима да би оправдали свој став према иницијативи КПЈ и пронашли разлог за одбијање сарадње с њом у изборима.

Сем радикала и демократа, у борби за београдску општину учествовали су и самостални демократи, чији је кандидат био Милош Савчић, инжењер, познати београдски индустријалац (председник управног одбора у Прометној банци, Осигуравајућем друштву Србија, Државној фабрици шећера, Врачарској штедионици, Друштву за Београдски сајам, члан управног одбора у Народној банци, Бродарском друштву и др.). У општинским изборима самостални демократи нису представљали главног противника радикалима и демократима, пошто је број њихових присталица у Београду био веома мали, па и сама изборна агитација им је била доста млтава и није се одликовала жестином и активношћу.

Мада су самостални-демократи 7. јуна почели своју предизборну кампању збором својих присталица за кварт савамалски,¹¹⁶ а 20. јула Централни одбор странке за град Београд извршио кандидацију,¹¹⁷ тек 10. августа орган самостално-демократске странке *Реч* је био објавио комунални програм Милоша Савчића, а сам кандидат за председника београдске општине иступио је први пут на збору самосталних демократа за квартове палилулски и теразијски тек 13. августа, тј. два дана пред изборе.¹¹⁸ У *Речи* у основном су давани подаци о односима унутар месне радикалске организације у Београду у виду коментара политичких борби пред изборе.¹¹⁹ За разлику од осталих грађанских странака које су учествовале у изборној борби за београдску општину, самостални демократи су наглашавали пре свега онај део свог комуналног програ-

ма који се тицао увођења штедње у расходима, иступајући против закључивања било каквих зајмова ради извођења општинских радова.¹²⁰ Све остало је личило на програме других кандидата (боља администрација, штедња, рационално коришћење буџетских средстава, спровођење регулације, проширивање и модернизација водовода, електричне мреже, калдрмисање итд.). Комунални програми грађанских странака у основи се нису разликовали, само је демократски доносио низ нових и конкретних предлога. Ангажујући целокупан партијски апарат и средства, грађанске странке у Београду су развиле велику агитациону делатност и пропаганду. С тим циљем званични радикали су 13. августа осветили нову пијаци Зелени венац и приредили „за народ“ закуску, отворили шалтере нових барака и др.

На дан избора, 15. августа, Београд је личио на праву ревију женске моде, био је облепљен шареним плакатима. По граду су јурили аутомобили, возећи бираче и привлачећи многе да гласају за ову или ону грађанску странку. У кафанама је упркос забране точења пића, било пуно напитих и „веселих људи“. „Кафана су биле препуне, — писала је *Политика* дан после избора, — корзо исто тако. Општински кандидати агитовали су шареним плакатима, београдске даме својим сјајним тоалетама“. Лист иронично наставља свој опис Београда изборног дана: „И како је одбијен предлог да се председник београдске општине бира по лепоти, многе очи је више мамила грациозност дама, него изборни прогласи шест лица која траже општину“.

III. Радничке партије у општинским изборима

Политички представници радничких партија ступили су у општинску борбу без велике наде на успех и са главним циљем да искористе изборну кампању у сврху политичке пропаганде својих ставова и захтева. Учешће Комунистичке партије Југославије у изборима била је једна од форми њихове политичке активности. За илегалну КПЈ учешће у изборима пружило је прилику да отворено прокламује свој програм, побољшања политичког и економског положаја широких народних маса, да у изборној борби окупи радништво око својих парола и да активнише рад на уједињењу расцепаног радничког покрета. Зато је у општинским изборима 1926. године КПЈ иза-

шла под паролом Радничког блока у Београду.

Одмах после Трећег конгреса КПЈ маја 1926. године, Партија је узела учешће у општинским изборима, који су били расписани за 15. август, и то у три области земље: Србији, Црној Гори и Македонији. На седници Политичког бироа ЦК КПЈ 20 јуна 1926. било је решено да комунисти учествују у општинским изборима. Пред комунисте у Србији је био постављен задатак да раде на формирању јединствених радничких листа у градовима и заједничких листа са левим земљорадничким елементима на селима на основу конкретне програма.¹²¹ Централна агитпроп комисија објавила је 1. јула у петом броју илегалног органа Партије *Билтен ЦК КПЈ* тезе *Општински избори, офанзива крупног капитала и задаци наше Партије*. У тим тезама општински избори се оцењују не само као месно-покрајинске акције него и као акције које имају општеземаљски политички значај. У оценама економског и политичког стања *Билтен* се посебно осврће на заостравање привредне кризе, концентрацију и уједињење крупног капитала у циљу појачавања офанзиве против радничких, сељачких и ситнобуржоаских маса свих нација Југославије. На основу тога одржава се правац политике Партије у изборној борби и одређују њени задаци и циљеви: не само борба за одборничка места, него и пре свега концентрација пролетерских снага и уједињење пролетаријата насупрот офанзиви крупног капитала. Ради постигнућа тог циља, предлагало се да се створи заједнички фронт са свим радничким групацијама. Основна пажња у тезама била је посвећена питању односа са радничким партијама и групама реформистичког и неутралног правца и неопходности споразумевања са радницима који су политички припадали тим групама и партијама. Није био занемарен ни проблем односа према грађанским опозиционим странкама пре свега према Демократској партији, која је захваљујући популарним паролама у борби против радикала (борби против корупције, за демократизацију државног апарата, за смањење броја чиновништва, спровођење аграрне реформе итд.), успевала да држи уз себе ситнобуржоаске масе и део радника. Зато је и био један од задатака Партије да убрза процес одвајања тих маса од утицаја грађанских партија путем јачања и учвршћивања јединственог фронта радника и сељака и концентрисања снага радних маса. У тезама се конкретно указивало на групе и партије које се могу узети у обзир приликом стварања блока, као што

су: Социјалистичка радничка група УЈЕ-ДИЊЕЊЕ, класне радничке синдикалне организације свих праваца. Као платформа за уједињење снага предлагало се истицање парола месног значаја: месни прирези, таксе, трошарине, општински радови, питање радничких станова и стамбене кризе у градовима, помоћ беспосленима, наднице, општинска предузећа, просветна политика, здравствена и правна помоћ, злоупотребе општинских служби.

Тезе агитпроп комисије показују да код комуниста није било илузија да ће победити на изборима или постићи веће резултате, али су они морали да искористе све могућности да би остварили свој основни циљ: стварање јединства радничког покрета, да у изборној агитацији разјасне основне захтеве Партије. У Београду је 14. јула изашао први број легалног листа КПЈ *Радничка реч*,¹²² који је у чланку „За јединство пролетаријата“ објашњавајући значај и политички смисао општинских избора, писао да они „треба да буду први сигнал за окупљање свих радничких снага“. Лист је у низу написа и бележака давао материјале о току изборне кампање, износио ставове Партије, обавештавао о зборовима, истицању кандидатских листа, ставу владиних органа према радничком блоку, залагао се за уједињење снага свих радничких групација.

КПЈ је у Србији иступила са листама Радничког блока у 10 места: Београду, Нишу, Лесковцу, Крагујевцу, Ваљеву, Чачку, Пироту, Смедеревској Паланци, Краљеви и Јагодини. У Београду су на листи кандидата били познати партијски и синдикални руководиоци: Михајло Тодоровић, кога су истакли као кандидата за председника општине, Душан Ђорђевић, који је био одређен да се кандидује за потпредседника општине. За кметове су били предложени: Рајко Јовановић, адвокат и члан ЦК КПЈ, апотекар Ђорђе Пашић, чиновник Властимир Павловић (Царевац), банкарски чиновник Глигорије Пауновић. Било је истакнуто осам кандидата који су испуњавали опште услове, а међу њима: Павле Павловић, Лазар Стефановић, Никола Груловић, Јован Давидовац. Поред њих, било је предложено и 45 одборника, међу којима су били: политички секретар ЦК КПЈ Сима Марковић, један од организатора графичких радника Драгомир Марјановић, као и синдикални руководиоци: Милија Петровић, Миливоје Каљевић, Јосип Штефанац, Рудолф Вихтнер и др.

На свих 45 бирачких места у Београду је било одређено 90 представника канди-

датских листа.¹²³ По социјалном саставу одборници за београдску општину били су већином радници (26), а затим чиновници, студенти, трговци (10), један професор — Сима Марковић. Међу кандидатима за кметове је било 7 радника, 3 чиновника, 1 апотекар и 1 правни референт.¹²⁴

У изјави одборничког кандидата Радничког блока за београдску општину Симе Марковића, *Политици* 10. августа, изнет је комунални програм блока и оцртани су његови основни задаци. У комуналном програму, који је истовремено представљао и захтев Партије, били су истакнути следећи задаци: проширење општинске самоуправе, борба против било каквог зајма који би представљао ново оптерећење београдском становништву и увођење прогресивног опорезивања капитала. Постављен је и захтев да се изврши реорганизација општинске управе уз сарадњу и под контролом радничких синдиката. У области социјалне политике, преко које се нарочито морао осећати утицај комуниста у општини, захтевао се низ практичних мера за побољшање хигијенског, здравственог и стамбеног положаја сиромашних грађана и радника: изградња довољног броја јефтених станова, снабдевање периферије довољном количином воде и осветљењем, разграђивање трамвајске мреже и повезивање преко ње периферије са центром, подизање радничких прихватилишта за беспослене или транзитне раднике и раднике који су се задржали у Београду у тражењу посла, вођење бриге око сиромашне деце и њиховог школовања, оснивање потребног броја обданишта за децу радника, увођење бесплатног лечења и бесплатне правне помоћи за сиромашне.

Овај програм представљао је минимум захтева и могао је да буде прихватљив, уз добру вољу, и осталим радничким групацијама и привлачан за велики део сиромашног грађанства београдске општине. Требало је да се, пре свега организује рад на окупљању радника око тог програма и да се успостави контакт са представницима струја и партија које су чиниле реформистички део покрета или нису улазиле ни у какву политичку организацију.

Први збор Радничког блока, који се називао још и збор независних радника (вероватно — да би привукао и раднике који нису улазили у састав Независних синдиката или су били чланови Социјалистичке партије и реформистичких синдиката) одржао се 11. јула. На њему су одборници изабрани на општинским изборима 1923. године, Михајло Тодоровић и Миодраг Ма-

нојловић, поднели извештај о свом трогодишњем раду у општинском одбору. На збору је било решено да се образује Општи раднички изборни блок, на њему је изабран изборни одбор ради руковођења изборном агитацијом и састављања кандидатске листе.¹²⁵ У тај одбор су ушли: Михајло Тодоровић, Миодраг Манојловић, типограф Лазар Лазић, крајачки радник Милија Петровић и металски радник Милан Делић.¹²⁶ Ради успостављања јединства у изборима, представници Општег радничког блока ступили су у контакт са представницима Социјалистичке партије и Социјалистичке радничке групе Уједињење Животе Милојковића. У том циљу су М. Манојловић и М. Тодоровић упутили 26. јуна одборницима тих група Луки Павићевићу (СПЈ) и Милану Гројићу (СРГ Уједињење) писмо са предлогом да се састану 27. јуна и да се договоре о сазиву заједничког збора за 4. јул. Састанку, одржаном 27. јуна присуствовали су од стране Општег радничког блока М. Тодоровић и М. Манојловић, од СПЈ Лука Павићевић и од СРГ Уједињење Милан Гројић. Представници трију радничких групација изјаснили су се за потребу истацања јединствене радничке листе у Београду и договорили се да на следећем састанку приступе одређивању кандидата за ту листу. Поново су се срели исти представници 2. јула и то је био последњи сусрет, пошто није дошло до дефинитивног споразума око кандидата и носиоца листе.

У вези с тим преговорима и са покушајем стварања јединствене листе, у радничкој и грађанској штампи повела се кампања у којој се обе стране међусобно оптужују и настоје да објасне своје ставове.

Полемичку кампању су почели социјалисти. У коминикеу Главног одбора СПЈ од 13. јула, објављеном у *Радничким новинама* 14. јула садржан је низ оптужби против комуниста. Социјалисти су одлучно изјављивали да не може бити „никакве заједнице док се она (има се у виду Комунистичка партија Југославије — Н. Ј.) програмски буде делила и непријатељски буде опходила према Социјалистичкој радничкој партији.¹²⁷ Социјалисти су за остварење уједињења радничке класе истакли захтев да се постигне заједничко схватање политичког положаја и начина борбе радничке класе, поставили су и питање практичног уједињења радничких партија. Изјава је била дата после скупштине београдске социјалистичке организације од 11. јула, на којој је била донета одлука да се не улази у Општи раднички блок са комунистима.¹²⁸

Судећи по изјави Луке Павићевића датој *Политици* 16. јула, која је садржавала његову верзију преговора и оцену ситуације, М. Тодоровић и М. Манојловић, као иницијатори преговора, предложили су споразум о заједничком иступању на изборима. Павићевић назива те преговоре информативним, јер он лично није имао никакво овлашћење од своје партије за њих. Павићевић је у изјави изнео да је на састанцима се жалио на одсуство јединства радничке класе, али признаје да је дошло до расподеле места на јединственој листи. Нагласио је да је на састанцима захтевао од Манојловића и Тодоровића да се изјасне да ли код њих „сазрева уверење о јединственој организацији једног социјалистичког покрета уопште“ и, ако то уверење постоји, да ли би „евентуално заједничко иступање на општинским и евентуалним посланичким изборима било и са њихове стране сматрано приближавањем данашња два дела класног радничког покрета, које би имало да доведе и до пуног организационог стапања у један јединствени социјалистички раднички покрет“. Само у случају добијања потврде на та два питања, како стоји у изјави Павићевића, поставило би се питање о евентуалној кандидатској листи и то не општег, него социјалистичког радничког блока. Истичући информативност преговора, Павићевић је подвукао да се читав разговор свео на разговор приватног карактера.

Политика је 17. јула објавила и изјаву Живка Топаловића и Недељка Дивца, у којој су они тврдили да нису учествовали у преговорима, пошто су унапред знали да би споразум са комунистима био „сумњиве вредности“, јер међу њима постоје веома велике разлике „и у мишљењу и у поступању код свих питања — како опште тако и радничке политике“. Представник СРГ Уједињење Милан Гројић у „Политици“ 15. јула је изјавио да је први предложио у име своје групе комунистима и социјалистима да се створи јединствена (радничка) листа удружених радника, која би била слободна од постојећих пролетерских партија, јер је сматрао иступање под фирмом било комунистичке било социјалистичке партије као „неизбежно — политичко цепање и неизбежни политички пораз радништва у Београду“.

Гројић наводи да су Живко Топаловић и Недељко Дивац „без икакве стварне мотивације“ одбили јединствену радничку листу у Београду. Указавши на то, Гројић оптужује истовремено и комунисте за неуспех. Обе партије напао је због непријатности и покварености, занемаривања

интереса радника, одсуства жеље за споразум са радницима, сматрајући да је само његова група истински представник радничке класе.

Радничка реч је 14. јула објавила изјаву радничких одборника, којом је легални орган КПЈ у Београду доказивао 1) да су комунисти повели иницијативу у преговорима и да се на састанцима није водила реч о конкретним предлозима за састав листе, не спомињући да је М. Гројић предложио листу која је, по његовој изјави била прихваћена од стране социјалиста и комуниста; 2) да сагласност није била постигнута, јер је представник СПЈ одустао од учешћа у даљим преговорима на другом састанку, пошто је први имао информативни карактер (што се слаже са изјавом Луке Павићевића); 3) други састанак је одржан 1. а не 2. јула и на њему није било речи о расподели места на листи, јер су одборници М. Тодоровић и М. Манојловић изложили своје одговоре на питање постављена од стране Павићевића.

У основи ова изјава се поклапа са оном коју је дао Лука Павићевић у *Политици* 16. јула. Али има и једну разлику: „Радничка реч“ тврди да је представник ИО СПЈ прихватио предлоге тек на другом састанку, а Павићевић то не спомиње, али наводи негативан одговор М. Манојловића Ж. Топаловићу на захтев Павићевића о јединству две партије.

На тај начин можемо констатовати да су социјалисти одбили изборну платформу предложену од стране радничког блока, иступивши са својим коминикеом и изјавама о самосталном изласку на изборе. Што се тиче изјава Гројића, оне су одлучно побијане и са једне и са друге стране.

Као епилог ове јавне жучне полемике појавила су се два објашњења, објављена у *Политици* 5 и 7. августа, као резиме и ставови представника радничког блока и Социјалистичке радничке групе *Уједињење*.

Михајло Тодоровић је иступио 5. августа, износећи узроке због којих није дошло до споразума: „Београдска општина представља такође велико поље рада за радничку класу, јер се у њој решавају многа питања која тангирају живот радничке класе. Нажалост, ова због своје поцепаности, није имала готово никаквог утицаја на комуналну политику у Београду. Из тих разлога ми смо покушали да у заједници са социјалистичком групом „Уједињење“ постигнемо заједнички изборни блок. Морам рећи да социјалистичка партија није хтела ни преговарати а да је просто напросто одбила сваку изборну колаборацију“. Он је

окривио Социјалистичку партију за непролетерско држање, иако је то био згодан моменат, по његовом схватању, за што тешње духовно приближавање на конкретним задацима и да се на тај начин „доцније постигне у првом реду, уједињење синдикалног покрета, што би било од великог значаја за радничку класу“. Тиме, Михајло Тодоровић, сматра Социјалистичку партију кривцем, који је спречио уједињење снага свих радничких група у изборној борби. За разлику од социјалиста, он није ставио као главни услов за успостављање јединства политичко уједињење двеју партија на чему су инсистирали социјалисти, пошто је у практичним акцијама видео пут за приближавање погледа ради достигнућа коначног циља уједињења синдикалног покрета.

Што се тиче изјаве, дате од стране СРГ *Уједињење* од 7. августа, она ставља опет у исти кош и комунисте и социјалисте, сматрајући да је њихова кривица једнака, јер су и једни и други „онемогућили и упропастили“ јединствену радничку листу. Социјалисти нису уопште хтели јединствени иступ, а комунисти су то јединствено иступање хтели „само на језику“, стављајући „своје жалосне партијске интересе и личне амбиције изнад општих интереса и потреба радничке класе“. Опет је истакнута неопходност ванпартијности радничке листе (?), која би била једина у стању „прикупити раднике и извојевати им победу на општинским изборима“. Критикују истицање кандидатуре Михајла Тодоровића, као представника Радничког блока, и називају је кандидатуром „једне комунистичке партије“.

Извлачећи резиме овој јавној дискусији, морамо дати следеће констатације. Комунистичка партија, излазећи на изборе у општинама, покушала је створити јединствену радничку листу у Београду, узевши иницијативу у преговорима са одборницима двеју других радничких групација, СПЈ и СРГ *Уједињење*, у циљу стварања јединства пролетаријата. О томе сведоче не само изјаве представника Радничког блока, већ и представника обеју именованих група. Сама чињеница да су представници СПЈ, групе *Уједињења* и Радничког блока имали два састанка (27. јуна и 1. или 2. јула) а представници СПЈ и Радничког блока су се средили још једанпут. На том састанку је избио дефинитиван прекид у преговорима. Иницијативу за вођење имао је Изборни раднички одбор (види изјаву Л. Павићевића). Изборни раднички одбор упутио је позив 18. јула 1926. године „Социјалистичкој радничкој групи *Уједињење* и Соција-

листичкој партији Југославије и целокупном пролетаријату!“, у коме се залаже за неопходно јединствено иступање на изборима и позива представнике ових групација у радничком покрету да се састану 20. јула ради дефинитивног решења питања заједничке радничке листе, а позивају се радници из предузећа и фабрика да утичу на своје вође да пристану на успостављање заједничке листе у заједничкој одбрани од офанзиве капитала.¹²⁹ Овај позив је био последњи покушај КПЈ да се створи јединство у изборној борби, што сведочи да су комунисти били доследни у својим покушајима да се створи заиста широки раднички блок. Друго, Социјалистичка партија је онемогућавала стварање јединствене листе, а тиме и акционо јединство у изборима. Ова констатација се заснива не само на изјавама представника Радничког блока и групе „Уједињење“ већ и на изјавама и документима СПЈ. Ова је унапред заузела непомирљив став према комунистима, постављајући захтеве за политичко уједињење пре заједничке акције чиме је саму идеју осудила на пропаст.¹³⁰ Зато смо спремни да верујемо више речима Луке Павићевића (него ли речима Гројића) да су његови разговори са комунистима имали информативни карактер. Већ после неколико дана Топаловић и Дивац, представници СПЈ, одбили су сваку могућност за преговоре, а и услови, које је поставио Павићевић, јасно су показали да не може доћи до било каквог заједничког дејства у изборној борби. Због тога је и позив Изборног радничког одбора на заједнички састанак за 20. јул остао без одговора, те су комунисти престали са покушајима за остварење јединствених акција са социјалистима у овим изборима. Треће, у тој кампањи за стварање јединствене радничке листе, група Животе Милојковића заузела је средњу линију у тежњи да извуче за себе корист и подигне ауторитет групе пред радницима, приказујући себе за поборника јединства. Али, ова група није била доследна и брзо је напустила борбу. Није се прикључила ни социјалистима ни Радничком блоку и тако још више створила забуну и нејасност својим обостраним нападима на две радничке партије. Због тога ју је жестоко напала Социјалистичка партија, а такође и Комунистичка, која је у већ наведеном позиву од 18. јула јасно говорила да „под разним изговорима не омета рад на јединственој листи“.

Таква ситуација у односима између три радничке групе довела је до тога да је радничка класа иступила на изборе 15. ав-

густа нејединствено. СПЈ 30. јула поднела је Првостепеном суду кандидатску листу на потврду. За председника општине на листи је био Недељко Кошанин, професор Београдског универзитета и редовни члан Академије наука, члан Главног одбора Социјалистичке партије, а за потпредседника предлагао се Недељко Дивац. На листи су били познати функционери Социјалистичке партије Благоје Брачинац, Милорад Белић, Сава Музикравић, Вјекослав Браковић, Душан Пешић, Његослав Илић, Живко Топаловић, Витомир Кораћ и други. По социјалном саставу међу одборницима је било 9 радника, 14 занатлија, 5 чиновника, два лекара, један кафеџија, 1 берберин, 1 кондуктер трамваја, 1 бонбонџија, 1 фирмописац, 1 грађевинар, 1 новинар, 1 професор и др.¹³¹

Што се тиче преговора са демократима, склони смо констатовати да до правих преговора није дошло, да се све ограничило на иницијативу Косте Јовановића, која се заснивала на одлуци Главног одбора.

Партијско руководство београдске организације успело је у току изборне борбе да одржи два збора радника — гласача.

Један је одржан 11. јула на који су били позвани, али нису дошли, представници СПЈ и група Животе Милојковића. Други збор је одржан 18. јула. На њему су иступили Михајло Тодоровић (кандидат за председника општине) са извештајем о раду општинске управе Београда, Павле Павловић са рефератом о економској кризи, Рајко Јовановић са критиком социјалиста и групе, Ж. Милојковића, Сима Марковић са рефератом о политичком значају општинских избора.¹³² Сем ова два збора у Београду није било више неких значајнијих акција, а уколико су се и десиле, немамо о томе никаквог материјала.

Кроз синдикални орган *Организовани радник* у току јула и августа у специјалној рубрици „Кроз београдску општину“ изношени су подаци о комуналној политици, хигијенским приликама, стању београдског саобраћаја, социјалној политици, методима управљања и о располагању финансијама општине.¹³³

У овом органу објављена су два редакцијска чланка. То су били: „Општински избори“ и „Општински избори и јединство радничке класе“,¹³⁴ који су позивали раднике на уједињење и давање гласова за представнике пролетаријата.

IV. Резултати избора

У поређењу са 1923. годином у изборима за београдску општину 15. августа 1926. године на биралишта је изашло 3.796 гласача више, тј. 17.197, а гласало је 60% од укупно уписаних гласача (28.121), што је за 20% било мање него учешће у изборима 1923. године, када је од 21.709 унесених у спискове у изборима учествовало 80% гласача.¹³⁵ Тај осетно умањени постотак гласача показао је расположење маса, које су све више губиле интерес према изборима, нису очекивале од њих неке видљиве резултате. Код бирачких маса су се појавиле неке нове тежње, које су биле одјек политичких догађаја и превирања у политичким партијама и њиховог односа према актуелним програмима времена. По броју политичких групација које су учествовале у изборима, 1926. година у односу на 1923. дала једну више (1923. у изборима је учествовало 5 групација — радикали, грађански блок, комунисти, социјалисти, Српска странка). Сада, 1926. је било истакнуто 6 кандидатских листа: 2 радикалске, демократска, листа Радничког блока, социјалистичка и самосталних демократа. Од свих политичких групација, радикали су по општем броју сакупљених гласова, добили највише — 8.799 гласова, што је у поређењу са 1923. годином показало повећање за 2.394.

По гласачким местима радикали су добили већи број гласова у поређењу са 1923. годином на 18 места, на 4 места мање и на 1 месту исти број гласова. Али пошто је било истакнуто 2 радикалске листе, тај пораст гласова датих за радикале није донео странци победу у општинским изборима у Београду, јер ни једна од две листе није добила потребну већину која би премашила број гласова датих за Демократску странку. Званична Радикалска листа Ђ. Карајовновића сакупила је 6.326 гласова, а листа М. Бобића 2.473,¹³⁶ тако да ни једна од њих није премашила број гласова датих за демократе (6.578) Демократи који су на само три гласачка места (XII, XIII и XIIIa) добили већи број гласова од радикала, а на свим осталим мање, забележили успех упоредо са 1923. годином, сакупивши 1.599 гласова више него ли Грађански блок у изборима 1923. године. Они су по гласачким местима у 18 добили повећање броја гласова а само у 5 сакупили мање гласова упоредо са 1923. годином.¹³⁷

Представници грађанских странака одмах после избора изјављивали су о победи коју су постигли у Београду. Председник владе Н. Узуновић, у изјави новинарима

од 16. августа, тврдио је о „сјајној“ победи радикала у општинским изборима не само у све три области, него и у Београду где су они општину „поклонили демократима“ и наговестио је да између владе и нове општинске управе у престоници „не може бити хармоније“.¹³⁸ Радикалске изјаве су имале за циљ да умање негативан утисак губљења престоничке општине. Упркос оптимистичких изјава председника владе, у самом радикалском крилу су била подељена мишљења о резултатима избора: радикали из групе Б. Максимовића су били озлојеђени губитком општине, бацали су кривицу за неуспех на своје противнике у Радикалној странци и сматрали да тај неуспех не тангира личност Б. Максимовића. Милош Бобић и његове присталице губитак општине видели су у раду Максимовића, а резултат избора су сматрали неуспехом и крахом његове политике и тврдили да је после тога Максимовић онемогућен као политичар и мора поднети демисију на свој положај. Већина радикала неуспех странке у Београду сматрала је резултатом заоштрености односа међу београдским радикалима, која није била ствар локалног значаја, јер београдски радикали су имали водећу улогу у врховима странке.¹³⁹ Демократи су били задовољни изборима, а успех у Београду су сматрали као велику добит за странку, оцењујући изборни резултат као потпуни крах политике режима.¹⁴⁰

После губитка београдске општине радикали су 20. августа поднели жалбу Државном савету на изборе у престоници, захтевајући њихово поништење. При томе су износили три главна разлога: 1) резултатом избора је створен систем олигархије, мањина влада већином, јер оба крила Радикалне странке, као целина, имају апсолутну већину, 2) општински одбор није на време снабдео сва гласачка места потребним бројем заменика изабраних председника бирачких одбора, а председници бирачких одбора нису дозвољавали свим гласачима да гласају, тражећи документе које нису могли набавити недељним даном, 3) у 20 случајева су грађани гласали на име умрлих, а у 360 случајева на име одсутних.¹⁴¹

На основу резултата избора, демократи су преузели од радикала београдску општинску управу. Нова управа у Београду је била конституисана 18. августа 1926. године. На седници општинског одбора тог дана за председника београдске општине је изабран демократа др Коста Кумануди, за потпредседника др Коста Јовановић, места 12 кметова и 30 одборника такође су припала демократима. Представници званичне

листе радикала добили су 9 одборничких места, а бобићевци 4.¹⁴² Од 2 радничке политичке групе, Раднички блок је добио 799 гласова (1923. године 1.537) и једно одборничко место у општини, а социјалисти су сакупили 303 гласа (1923. године 313) и ниједно одборничко место.¹⁴³ Осетно смањење гласова за Раднички блок у поређењу са изборима 1923. године (скоро за половину) дошло је као резултат не само објективних услова (терор, неуписивање радника у бирачке спискове, велика општинска такса за доказ о плаћеном порезу за 1925. годину у суми од око 1.000 динара) него је било резултат стварног стања политичке снаге Партије, њеног деловања и утицај у престоници.¹⁴⁴ Утицај КПЈ се знатно смањило, ако узимамо у обзир само бројни однос гласова, иако резултати избора нису могли бити једино мерило за одређивање њене популарности у редовима радништва. Ови резултати су показали да КПЈ још није успела да проникне својом агитацијом и деловањем у масе радништва, да популарисхе не само идеју Радничког блока, већ и комунални програм и тиме лакше окупи већи број симпатизера-гласача, о чему је било речи на Септембарском пленуму ЦК КПЈ 1926. године. У резолуцији по извештају примљеној на пленуму се замерало у томе да Партија није могла за време избора да створи потребне органе јединственог фронта.¹⁴⁵ И Политички биро ЦК КПЈ у „Резолуцији ПБ-а о општинским изборима у Београду, Србији, Македонији и Црној Гори“ био је принуђен да забележи следеће: „Партија није довољно конкретизовала и разрадила свој комунални програм на супрот практичном раду буржоаских општина“¹⁴⁶ Виши партијски органи су указивали и на то да су на резултат избора, посебно у Београду, негативно деловала фракцијска подвојеност и секташка расположења. Конкретно је било указано на то да су у Београду на листи кандидата за одборнике и кметове већину чинили десничари и само по неки представник леве фракције (Рајко Јовановић, Павле Павловић, Гојко Самарџић), што није могло а да се не одрази на вођење изборне кампање.¹⁴⁷ Неуспеху радничких партија у Београду је допринела и позиција социјалиста, који су, иако малобројни, водили харангу против Радничког блока, одрекли се од јединственог иступања у изборима и на тај начин одвлачили раднике од гласања за тај блок. Присталице групе Животе Милојковића, спроводећи њену, трећу линију, на речима за јединство (као и социјалисти), а на делу заузимајући опортунистички став неутралности и напада и на комунисте и на социјалисте, дезин-

формисали су раднике. Позивајући раднике да не гласају ни за једну радничку групу, присталице Ж. Милојковића изјављивале су да је СРГ „Уједињење“ принуђена да ускрати своју помоћ и поверење чак и листама Социјалистичке и Комунистичке партије, пошто су обе ове партије, поред свих настојања СРГ „Уједињење“, намерно и свесно онемогућиле и упропастиле јединствено иступање радништва на општинским изборима...“¹⁴⁸

Узајамна борба између три радничке групе и партије, неповерење и напади нису могли послужити ствари акционог јединства у изборима, слабили су ионако малобројну армију сва три правца, уносили су забуну у редове радничких гласача. Демократима је успело, помоћу демагогије и антирадикалских парола, за многе привлачних и прихватљивих, да придобију на своју страну многе гласове радника и сиромашних грађана и да однесу победу на општинским изборима у Београду. То нису скривали ни раднички листови.¹⁴⁹

Представник Комунистичке партије у општинском одбору у Београду је био њен политички секретар Сима Марковић, који је у свом првом говору у општинском одбору 18. августа иступио против начина спровођења избора, захтевао ревизију бирачких спискова и тражио неодложно решавање најхитнијих случајева, као што су изградња радничких станова и организација исхране становништва.¹⁵⁰ Сима Марковић је био изабран у Анкетни одбор, ушао је у финансијску секцију, у секцији за јавну хигијену, статистичку, школски одбор и новоосновани одбор за разраду Генералног плана Београда.¹⁵¹ Он се активно укључио у рад општинског одбора, често иступао са интерпелацијама, критиком стања у управи, протествовао је против незаконитих мера и одлука, шиканирања радника од стране послодавца. Глас радничког одборника је био усамљен у београдској општини, али он се током три године доследно борио за спровођење комуналног програма Партије.

Резултати општинских избора у Београду су показали право стање у свим политичким групама у престоници. Мада су радикали добили највећи број гласова, услед поцепаности изгубили су општинску управу. Демократска демагогија и разбијеност радикалских редова омогућили су демократима да преузму од радикала општину у Београду. Односи у радничком покрету, који су онемогућили стварање јединствене радничке листе, фракцијска подвојеност у КПЈ, такође су се одразили на резултатима избора.

Општа политичка нестабилност и процеси подвајања и распадања у Радикалној странци, борба између политичких представника у грађанском табору непосредно су утицали на изборну борбу и њен исход.^{1,2} Губљење престоничке општине имало је крајње тешке последице за радикале, уливајући демократима наде на успех у парламентарним изборима, о чему се већ у току општинских избора на велико говорило у јавности и штампи. Пораз радикала у Београду је био њихов највећи неуспех у политичким кампањама током шест година. Он је утицао и на даљи ток збивања унутар

Радикалне странке, убрзавши процес распадања њихових редова. С друге стране, одразио се и на положај владе Николе Узунковића, која је услед удараца које су јој наносили како вођство ХСС и лично Стјепан Радић, опозиција у Народној скупштини предвођена демократима, тако и незадовољници у самој радикалној странци, већ октобра месеца 1926. се нашла у отвореној кризи. Тако нису били без значаја наговештаји и прогнозе да ће општински избори и њихови резултати имати озбиљне последице за даљи развој политичких збивања у земљи.

НАПОМЕНЕ

¹ Закон о општинама од 5. јуна 1903. са изменама и допунама од 22. децембра 1903. године, 3. децембра 1904. године, 3. децембра 1905. године и 24. децембра 1909. године, Београд 1910; Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 106, 15. V Београд 1920; Службене новине, бр. 155, 15. јула 1921, с. 4. Уредба о изменама и допунама у закону о општинама од 5. јуна 1903. године.

² Закон о општинама од 5. јуна 1903. године, Чл. 142, 152, 154. Став XI Надзор државне власти, с. 82, 87, 88.

³ Исто, Чл. 133, Став X. Општински буџет и рачуни, с. 80.

⁴ Исто.

⁵ Становништво Београда 1921. бројило је 11.739 душа, а 1927. достигло преко 200 хиљада. (Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године. Општа државна статистика, Сарајево 1932, с. 4; Ј. М. Костић, Становништво Београда, Београд у прошлости и садашњости, Београд 1927, с. 62).

⁶ После избацивања комуниста из београдске општинске управе на основу одлуке Министра унутрашњег дела од 25.VIII 1920., 9. марта 1921. године била је изабрана нова управа на челу са председником радикалом Добром П. Митровићем, која је постојала до избора од 19. VIII 1923. Историјски архив Београда (у даљем тексту — ИАБ), фонд Општине града Београда, Књига записника и одлука Одбора општине Београдске (у даљем тексту — Записници), Књ. I 1921, VII Редовна седница од 9.III 1921, с. 41).

⁷ ИАБ, Записници..., књ. I 1923, X Редовна седница од 22.VIII 1923, с. 144—145.

⁸ На седници општинског одбора 29. августа 1923. су били изабрани чланови низа одборских секција. У њима су већину састављали радикали: у грађевинској секцији је било 6 радикала од 10 чланова, као и у финансијској, економској, за експропријацију и апровизацију, у социјално-културној радикали су чинили

половину чланова итд. (ИАБ, Записници..., књ. I 1923, с. 163—164).

⁹ ИАБ, Записници..., књ. I 1923, XXIV Редовна седница од 18.IX 1923, с. 192.

¹⁰ ИАБ, Записници..., књ. I 1923, XXI Редовна седница од 22.VIII 1923, с. 146—149.

¹¹ ИАБ, Записници..., књ. I 1924, с. 50—51. Питање одборника Д. Матејића и одговор М. Марјановића.

¹² Исто, књ. I 1923, с. 271; књ. II 1923, с. 48—49.

¹³ Београдска Општина. Прилике и стање општинских послова за последњих седам година 1919—1926. крај августа. Извештај анкетног одбора за преглед општинског рада изабраног 22. августа 1926. године. Београд 1927. г., с. 47—48.

¹⁴ Београдска Општина..., Прилог бр. 4.

¹⁵ ИАБ, Записници..., књ. II 1924, XIV Ванредна седница од 26.V 1924, с. 4.

¹⁶ На писмено питање одборника демократа Р. Туцаковића о расписивању избора за упражњено место председника општине М. Бобић је одговорио на седници 15. априла исте године да се „услед колизије законских рокова“ општински суд обратио надзорној власти с молбом за објашњење и чим добије одговор, обавестиће одбор. (ИАБ, Записници..., књ. I 1925, X Ванредна седница од 15. IV 1925, с. 158—159). Касније на то питање и није био дат одговор.

¹⁷ ИАБ, Записници..., књ. I 1925, III Ванредна седница од 24. I 1925, с. 24.

¹⁸ „Новости“, 12. VIII 1926. Из комуналног програма демократа.

¹⁹ Београдска општина..., с. 125, 127, 130. Прилог бр. 10. — Преглед наплаћених такса на благајни Таксено-Привредног одсека за време од 1. I 1920. до 31. VIII 1926. Највећи су били приходи од трошарина: 1923. они су саставили око 22. млн. дин., 1924. преко 27. млн. дин., 1925. 46. млн. дин., 1926. преко 50 млн. дин. (Вера Јов. Дравић, Комуналне финансије, Београд 1931, с. 33).

²⁰ Министарство финансија 30. априла 1924. одобрило је одлуку општинског одбора од 21. марта исте године о повећању такса и увођењу нових. (ИАБ, Записници..., књ. I 1924, VIII Редовна седница од 21. III 1924, с. 138—198; Београдска општина..., с. 137).

²¹ Београдска Општина..., Прилог бр. 34.

²² Види о томе: Ђ. А. Боди, Општински буџети. Београд у прошлости и садашњости, Београд 1927, с. 130—137; Вера Јов. Дравић, н.д., с. 186—188.

²³ Др Бранко Глигоријевић, Политичка историја Београда 1918—1941, Рукопис, с. 21.

²⁴ Правда, 5. VII 1926. Из говора др Косте Јовановића на конференцији демократа 4. VII; Београдска Општина..., с. 487, 511—512.

²⁵ Београдска општина..., с. 278—279.

²⁶ Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, св. III, Загреб 1928, с. 299.

²⁷ Политика, 15. VIII. Изјава вршиоца дужности председника београдске општине Милоша Бобића.

²⁸ Из изјаве председника београдске општине Михајла Марјановића на седници одбора 27. новембра 1923. Он је такође признао да је стање водовода тешко, да водовод не располаже никаквим резервама. (ИАБ, Записници..., књ. II 1923, с. 45).

²⁹ Види о томе: Драга Вуксановић-Анић, Урбанистички развитак Београда у периоду између два светска рата (1919—1941), Историја XX века, зборник радова IX, Београд 1968., с. 472—478, 480—484.

³⁰ „Политика“, 8. VIII 1926. Из интервјуа Милоша Бобића сараднику листа.

³¹ Исто.

³² Др Коста Јовановић, Радикали у Општини београдској, Београд 1925.

³³ ИАБ, Записници..., књ. I 1924, II Редовна седница од 5. II 1924, с. 48—51. Питање одборника демократа Драгише Матејића и одговор председника М. Марјановића.

³⁴ Војска је укупно држала у закупу 2. млн. м² општинског земљишта. По подацима Анкете из 1927. Војно Министарство је држало у закупу 544.000 м², Министарство Саобраћаја 35.000 м², Министарство Здравља 222.439 м², Управа Монопола 43.157 м² итд. Поједина министарства по подацима Анкете су држала 26 плацева (902.000 м²), за које нису плаћали кирију општини. (Види о томе: Изјава М. Бобића, Политика 8. VIII 1926, Драга Вуксановић-Анић, н.д., с. 467—469, 476; Београдска Општина..., Прилог бр. 18).

³⁵ На седници 4. септембра 1923. био је одбачен предлог М. Гројића и другова о образовању анкете ради испитивања рада прошле управе, на седници 11. априла 1924. одбачен предлог М. Гројића и другова о образовању анкете за испитивање несрећних случајева у Електричној Централни. На седници 29. новембра 1924. прешло се преко интерпелације одборника Томе Раденковића, др Косте Јовановића, Д. Матејића и других о евентуалним не-

исправностима у општини и образовању анкетне комисије ради њиховог испитивања. (ИАБ, Записници..., књ. I 1923, с. 176; књ. I 1924, с. 220—221; књ. III 1924, с. 214—215).

³⁶ Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1926, књ. I, с. 559.

³⁷ Исто, књ. V, с. 100—102. Интерпелација П. Гризогона, В. Вилдера, Х. Кризмана и др. на председника владе, министре финансија, саобраћаја и иностраних дела.

³⁸ „Политика“, 5. IV 1926.

³⁹ Статути Народне радикалне странке, усвојени на Земаљској Радикалној Конференцији одржаној 21 и 22. новембра 1911. год. у Београду и измењени у седницама Главног Одбора Радикалне Странке из целе земље, одржаним 25, 26, 27 и 28. септембра 1920. године у Београду. Београд 1923, Став III. Организације странке, Чл. 13, 14, с. 3—4.

⁴⁰ Програм и статут Демократске странке примљени на Земаљском конгресу Демократске странке од 30 и 31. октобра 1921. год. у Београду. Став 5. Органи Демократске странке, Чл. 11, став 6. Извршни Органи Странке, Чл. 16, 20, 22, Београд 1921, с. 3—4, 9—10.

⁴¹ Присталице Љубе Јовановића образовали су 15. маја у Народној скупштини свој посебни радикалски клуб од 11 посланика.

⁴² Службене новине, бр. 145, 30. VI 1926, с. 1.

⁴³ На седници општинског одбора 26. јула 1926. Милош Бобић је саопштио да се на основу краљевог указа избори расписују за 15. август и прочитао је предлог општинског суда о избору Главног бирачког одбора и одбора по гласачким местима. Било је такође саопштено да је Министарство унутрашњих дела актом бр. 1210 од 14. VII 1926. одобрило општинском одбору да сем 45 одборника изабере и друга лица за чланове бирачког одбора. (ИАБ, Записници..., књ. I 1926, XI Редовна седница од 26. VIII 1926, с. 182—194).

⁴⁴ Главни одбор Републиканске странке на седници 9. VII донео је одлуку да странка узме учешће у општинским изборима, чак су били предложени у Београду за председника општине Душан Банић, инжењер, а први на одборничкој листи председник странке Јаша Продановић. („Политика“, 10. VII 1926.). Августа месеца, када су канлидатске листе биле потврђиване од стране Првостепеног суда. Републиканска странка своју листу није поднела. Ово је, по писању „Балкана“ значило победу млађих у странци, који су били против истицања листе, сматрајући да би то могло само користити званичној радикалској листи Карајовановића. („Балкан“, 10. VIII 1926).

⁴⁵ Записник седнице Главног одбора Народне Радикалне Странке, одржане 25 и 26. априла 1926. у Клубу посланика Народне Радикалне Странке. Овај записник је љубазно дао на коришћење Федор Никић.

⁴⁶ Види о томе: Др Бранислав Глигоријевић, Демократска странка и политички односи

у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1970, с. 413, 419—421, 464, 472.

⁴⁷ „Политика“, 24.V 1926.

⁴⁸ Исто. 25.VI. Кметови у оставци су изјављивали да њихов поступак „не носи никакав политички карактер нити има ма какве везе ни са једном личношћу ван општине“, да је он последица „неупутног држања г. Бобића, у својству председавајућег на судској седници“. С друге стране, присталице Бобића су оцениле оставку као ствар „наперену и експлоатисану противу г. Милоша Бобића лично“ и да та оставка „све је друго само не оставка добронамерних радикала“, изражавајући бојазан да не настрада „радикалска тековина — општинска самоуправа“. („Политика“, 26.V 1926).

⁴⁹ „Ради се на томе, — писало је у чланку „Борба за рачун престонице“ — да београдски посланик Б. Максимовић остане без општине“ и да је Бобић „у најбољем случају само лутка у рукама разочараних, али осветољубивих странчара у радикалној странци“... („Политички гласник“, бр. 49, 16.VIII 1926, с. 1; „Политички гласник“, бр. 47, 22.VIII 1926, бр. 59, 16.IX 1926).

⁵⁰ Архив Југославије (у даљем тексту — АЈ), фонд Стојадиновића, Ф-12, Извештај о данашњем стању унутрашње политичке ситуације, с. 4—7.

⁵¹ „Политика“, 24.V 1926.

⁵² „Политика“, 18, 19, 20.VI 1926; Реч, 19.VI 1926.

⁵³ „Политика“, 21.VI 1926.

⁵⁴ „Политика“, 25.VI 1926.

⁵⁵ Резолуције су донели зборови радикала у предграђу „Војвода Степа“ 21. јуна и Управа пододбора за XIII гласачко место 20. јуна на Западном Врачару. („Политика“, 22, 23.VI 1926).

⁵⁶ Самоуправа, 23. VI 1926. Чланак Нове интриге „Политике“.

⁵⁷ Народни глас, бр. 61, 6.VIII 1926.

⁵⁸ Види написе: „слога код радикала“, бр. 58, 2.VII; „Заиста требало би да размислите“, бр. 63, 8.VII, бр. 64, 9.VII, бр. 65, 10.VII 1926.

⁵⁹ Стенографске белешке Народне скупштине... књ. I 1926, с. 338—340, 341—342.

⁶⁰ М. Бобић је одржао зборове својих присталица 22, 23 и 26. јуна, иступио је на збору радикала државних и општинских службеника и служитеља 27. јуна. („Политика“, 23, 24, 27 и 28.VI 1926).

⁶¹ „Политика“, 24.VI 1926. Протест уследио као резултат тога што су полицијски органи казнили због неких прекршаја власнике локала „Жировни Венац“, и „Боров Парк“, у којима је Бобић држао своје зборове. („Новости“, 15.VII 1925). Да би показао да не подржава такве мере, Б. Максимовић је 30. јуна изненада сменио са положаја шефа београдске полицијске Љубишу Лазаревића, преместивши га за средског начелника у Кочане. Таква мера је била схваћена као уклањање човека који се сматрао да ужива нарочито поверење Н. Пашића. („Реч“, 1.VII 1926).

⁶² „Политика“, 6.VII 1926.

⁶³ „Политика“, 7.VII 1926.

⁶⁴ „Политика“, 9.VII 1926.

⁶⁵ „Новости“, 15.VII 1926.

⁶⁶ „Политика“, 19.VII 1926.

⁶⁷ „Политика“, 26.VI 1926.

⁶⁸ „Политика“, 13.VII 1926.

⁶⁹ „Самоуправа“, 14.VII 1926.

⁷⁰ „Политика“, 14.VII 1926.

⁷¹ Београдска Општина..., с. 454—455.

⁷² „Политика“, 25.VII 1926.

⁷³ „Политика“, 29.VII 1926.

⁷⁴ „Новости“, 30.VII 1926.

⁷⁵ „Политика“, 4.VIII 1926. Кандидатска листа М. Бобића била је потврђена у Првостепеном суду 5. августа. На Бобићевој листи по социјалном саставу су били: од 8 кметова са општим условима 3 трговца, 1 лимар, 1 кројач, 1 штампар и 1 шпедитор. Међу одборницима су били: 4 трговца, 3 кафеџије, 4 чиновника, 1 судија Касационог суда, 2 инспектора разних министарстава, 1 секретар Занатске коморе, 2 индустријалца, 3 берберина, 1 казанџија, 2 браваара, 1 грађевински предузимач, 1 месар, 1 ливац и др. (ИАБ, фонд Првостепеног суда за град Београд, к. 40, 68, 1926).

⁷⁶ „Народни глас“, 2.VIII 1926. Независни радикали су се 7. августа обратили са прогласом присталицама, у коме су их позивали да гласају за Бобића. Оштро осудивши партијски рад Боже Максимовића, доказивали су да листа Карајовановића није правилно истакнута. („Политика“, 8.VIII 1926.).

⁷⁷ „Балкан“, 1.VIII 1926.

⁷⁸ „Новости“, 7.VIII 1926.

⁷⁹ „Одбрана Београда“, бр. 1, 10.VIII 1926. А. Станојевић, Наша прва реч. Власник и уредник листа био је један од блиских Пашићу радикала др Светислав Р. Петровић, који се у то време налазио са Н. Пашићем, као лекар, у Карловим Варима, где је Пашић био на лечењу.

⁸⁰ „Одбрана Београда“, бр. 4, 13. VIII 1926. Ред. чланак „Радикализму или пандуризму?“

⁸¹ „Политика“, 4. VIII 1926. На радикалском збору 29. јула члан Месног одбора и присталица Максимовића предао је радикалима поруку Пашића, којом је он наводно поручио да се радикали држе своје организације и статута, да поштују листу коју одреди Месни одбор и да друге листе не може бити. („Политика“, 30. VII 1926).

⁸² „Политика“, 8. VIII 1926.

⁸³ „Политика“, 9. VIII 1926.

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ „Политика“, 11. VIII 1926.

⁸⁶ „Одбрана Београда“, бр. 5, 14. VIII 1926.

⁸⁷ „Политика“, 14. VIII 1926.

⁸⁸ У писму Н. Пашића се писало: „Примио сам твоје писмо, којим ме обавештаваш о несугласицама које су избиле међу нашим дру-

говима приликом кандидација за избор општинских часника у Београду. Мене те несугласице јако изненађују и не могу да их схватим нити одобрим код наше странке, која је удивљавала њеном дисциплином цео свет, а нарочито њеним успесима у борби за народне тековине и слободе. Ако се жели одржати ово, што је народ својом крвљу стекао, онда се мора одржати дисциплина и учврстити за сва времена и за све прилике и догађаје светске. За осуду су све интриге и сплетке, које се сада сеју међу наше грађане, а нарочито лажна писма, која се без стида шире међу наше грађане, као да се ја мешам у интриге и да препоручујем неке за кандидате мимо народне жеље и народног избора.

Молим те оповргните те интриге и јавите мојим друговима да ја жалим што се наши радикали не слажу и не иду старом дисциплином, која је текла с народом све, што смо задобили и што нам светли име и народ уздиже“. У интервјуу „Политици“ од 14. августа М. Ивковић је у вези неких писама која су циркулисала раније у корист Бобића изјавио да је Пашић оценио та писма као „полметање политичких противника“ и да он, Пашић „није способан да уноси такве интриге и забуне међу своје пријатеље.“ („Политика“, 15. VIII 1926).

⁸⁹ Види: Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, Књига друга (1878—1889), Београд, 1927, с. 182.

⁹⁰ „Политика“, 15. августа објавила је текст телеграма, који је редакцији предао М. Бобић. Др Светислав Петровић је јављао из Карлових Вара Бобићу да га је Н. Пашић овластио да извести Бобића „да му је неправдо што се не излази на изборе са једном листом“, а пошто две листе већ постоје „Пашић не узима ни једну као званичну“.

⁹¹ „Одбрана Београда, бр. 5, 14. VIII 1926.

⁹² „Политика“, 14. VIII 1926.

⁹³ „Балкан“, 17. VIII 1926. М. Комадинић. Изборни резултати; АЈ, фонд Стојадиновић Ф-12, Извештај..., с. 6—7. У наведеном извештају се каже да су Комадинић и Ристовић „сваки посебно везани нарочитим уговорима са Божом Максимовићем“ и да је Комадинић „повереник Божин у „Балкану“ коме он ставља на расположење и новац, док је Влада Ристовић њему потребан само као новинарска снага, која има у даном моменту да оспе паљбу против свију Пашићеваца, само не против г. Пашића, и као средство за евентуалну одступницу ради приближења Г. Пашићу, т.ј. ако све Божине комбинације остану јалове“, с. 7.

⁹⁴ „Балкан“, 3. VIII 1926.

⁹⁵ „Исто, 14, 15. VIII 1926.

⁹⁶ „Народни глас“, 4. VIII 1926.

⁹⁷ „Народни глас“, 7. VIII 1926.

⁹⁸ „Политика“, 31. V 1926.

⁹⁹ „Политика“, 23. VI 1926.

¹⁰⁰ „Политика“, 4. VII 1926.

¹⁰¹ „Новости“, 8. VII 1926. Сва лица изабрана за кандидате на места председника, потпредседника, кметова-правника су била акламацијом изабрана. („Одјек“, 11. VII 1926.). Кандидација одборника била је завршена 22. јула. („Новости“, 25. VII 1926).

¹⁰² „Одјек“, 4. VIII 1926.

¹⁰³ На листи демократског кандидата др Косте Куманудија, редовног професора административног права на Београдском универзитету који је био одборник београдске општине још 1907. до 1920., народни посланик у Уставотворној скупштини и посланик изабран на изборима 1923. и 1925, било је представника различитих професија: међу кметовима са општим условима 2 кафеџије, 2 трговца, 3 пензионера, и 2 занатлија. Међу одборницима 8 трговаца, 3 инжењера, 4 кафеџије, 3 бравара, 1 столар, 2 обућара, 1 индустријалац и др. („Политика“, 24. VII 1926).

¹⁰⁴ „Политика“, 30. VII 1926.

¹⁰⁵ „Политика“, 4. VIII 1926.

¹⁰⁶ „Политика“, 9., 13. VIII 1926.

¹⁰⁷ Изборни терор режима (1. VIII 1926).

¹⁰⁸ ИАБ, Записници..., књ. I 1926. XIV Редовна Друга седница од 24. VIII 1926, с. 249—255.

¹⁰⁹ Народна библиотека СР Србије, Београд, Одељење посебних фондова, Пл. 123/171. Комунални програм Демократске странке за општинске изборе у Београду на дан 15. августа 1926. Плакат су потписали кандидат за председника општине др Коста Кумануди и кандидат за потпредседника општине др Коста Јовановић.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Исто, Пл. 123/159.

¹¹² Исто, Пл. 123/162.

¹¹³ Исто, Пл. 123/160.

¹¹⁴ Исто, Пл. 123/156, 123/157.

¹¹⁵ „Реч“, 8. VI 1926.

¹¹⁶ „Реч“, 20. VII 1926. На листи Милоша Савчића међу кандидатима за кметове са општим условима је било 3 трговца, 1 лимар, 1 кројач, штампар, шпедитер. Међу одборницима су били: 4 трговца, 11 чиновника, 2 индустријалца, 3 кафеџије, 3 занатлије, 2 берберина, 1 казанџија, 2 месара, 1 професор, 3 радника, 1 рибар и др.

¹¹⁷ „Реч“, 14. VIII 1926.

¹¹⁸ „Расцеп београдских радикала“, 19. VI, „Једна оболела странка“, 24. VI, „Радикали у међусобној борби“, 1. VII 1926.

¹¹⁹ „Реч“, 10. VIII 1926.

¹²⁰ Архив за раднички покрет у Београду (у даљем тексту — АРП), фонд Комунистичка Интернационала (у даљем тексту — КИ), бр. 1926/29 Проглас Политичког бироа ЦК КПЈ од 20. VI 1926.

¹²¹ Легални лист КПЈ у Београду „Радничка реч“ је био покренут на иницијативу ЦК КПЈ, који је на седници 23. маја 1926. решио да га издаје у Београду под редакцијом Симе

Марковића, Рајка Јовановића, Косте Новаковића и Лазара Стефановића. (АРП, фонд КИ, бр. 1926/21, Записник седнице ЦК КПЈ од 23. V 1926). Први број је изашао 14. јула 1926.

¹²² ИАБ, фонд Првостепени суд за град Београд, Ф. 40-67-1926.

¹²³ Исто.

¹²⁴ „Организовани радник“, 15. VIII 1926.

¹²⁵ АРП, фонд КИ, бр. 1926/1.

¹²⁶ „Радничке новине“, 14. VIII 1926.

¹²⁷ „Радничке новине“, 23. VI, 14. VIII 1926.

¹²⁸ АРП, фонд КИ, бр. 1926/23. Позив су потписали М. Тодоровић, М. Манојловић, Ј. Лазић, М. Петровић и М. Делић.

¹²⁹ У разговору са сарадником листа „Балкан“ Живко Топаловић је изјавио да социјалисти нису могли примити понуду „једног извесног броја бивших комуниста“ да са њима уђу у изборни блок, јер је за социјалисте било од важности то што су комунисти одбили да приступе стварању политичког уједињења радничког покрета. Зато је, по речима Топаловића, „било беспредметно с њима ма шта даље разговарати“. („Балкан“, 10. VIII 1926).

¹³⁰ ИАБ, фонд Првостепени суд за град Београд, к. 60, 66, 1926.

¹³¹ „Политика“, 10. VIII 1926. Чланак „Конференција Општег радничког блока“.

¹³² Види чланке о гласачком праву у броју од 11. јула, о хигијенским приликама у броју од 1. августа, о стању саобраћаја у броју од 5. августа, о социјалној политици у броју од 8. августа, о бесконтролности у распореду и коришћењу финансијских средстава у броју од 15. августа.

¹³³ Први у броју од 12. августа, а други у броју од 15. августа.

¹³⁴ „Новости“, 22. VIII 1923; „Балкан“, 17. VIII 1926; „Политика“, 22. VIII 1926.

¹³⁵ „Политика“, 22. VIII 1926. Листа М. Бобића добила је у девет гласачких места скоро половину радикалских гласова, а у девет других више од половине.

¹³⁶ Као и напомена 135.

¹³⁷ „Политика“, 17. VIII 1926.

¹³⁸ „Београд преживљује кризу радикализма, — писало је у „Нишком гласнику“ у броју од 15. VIII 1926. — своје врсте: криза у толико значајнија, што се одиграва на очиглед радикалског дела владе и највиших партијских институција; криза у толико штетна по народ, што помирење завађених око превласти или осигурања успеха за власт личи на меницу...“

¹³⁹ „Одјек“, 22. VII 1926. Чл. „Изборни резултати“.

¹⁴⁰ „Правда“, 21. VIII 1926. У изборима 1923. представници Грађанског блока после свог пораза тражили су од Државног савета поништење избора, наводећи као разлог своје тужбе неправилан избор чланова бирачких одбора у три гласачка места, присуство полицијског агента за време избора на гласачком месту у „Игњатовој Пивници“, подвођење лажних би-

рача, гласање за умрле. („Политика“, 26. VIII 1923).

¹⁴¹ ИАБ, Записници..., књ. I 1926, XII Редовна седница од 18. VIII 1926, с. 213—215.

¹⁴² „Радничке новине“, 18. VIII 1926. Драгиша Лапчевић у чланку „Иза катастрофе“ („Политика“, 20. VIII 1926) даје следеће бројке: социјалисти 303 (1923—312), комунисти 693 (1923—1.537). Загребачка „Борба“ у броју од 4. септембра 1926. наводи број гласова датих за Раднички блок исти што и „Радничке новине“ 18. VIII, тј. 799, што се слаже и са званичним подацима објављеним у „Политици“ 16. VIII 1926.

¹⁴³ По службеним подацима о резултатима избора по изборним местима у Београду, за Раднички блок је било дато више од двадесет гласова у 14 места, у свим осталим није гласало ни двадесет, а у више гласачких места било је по шест, седам, десет, једанаест, тринаест гласова. Само у гласачким местима 20, 21 и 22 је било дато 41, 36 и 46 гласова. Сви су они били дати на периферији града у радничким насељима (Игњатова Пивница, Основна школа код резервоара, кафана „Златан опанак“, то су гласачка места са највише гласова датих за Раднички блок). („Политика“, 16. VIII 1926).

¹⁴⁴ АРП, фонд КИ, бр. 1926/95.

¹⁴⁵ АРП, фонд КИ, бр. 1926/69.

¹⁴⁶ АРП, фонд КИ, бр. 1926/70. Протокол седнице секретаријата ЦК КПЈ од 17. VIII 1926.

¹⁴⁷ „Радничко јединство“, 27. VI 1926; 15. VIII 1926. Чланак „Пролетаријат и општински избори у Београду“. „Радничка реч“, бр. 3, 29. VII 1926. Чланак „Група „Уједињење“ против Општег радничког блока“; „Радничка реч“, бр. 1, 14. VII 1926, чланак „Око стварања Радничког блока“.

¹⁴⁸ Тако су „Радничке новине“ у чланку „После избора у Србији“ у броју од 18. VIII писале да у поређењу са 1923. ове године је било више гласача за 3.695. Нови гласови су били дати за демократе и радикале, а добар део радника подлегао је утицају разних буржоаских партија. О истоме је писала и „Радничка реч“ у чланку „После општинских избора“ у броју од 19. VIII и у броју од 19. VIII „Организовани радник“ констатује исту чињеницу.

¹⁴⁹ ИАБ, Записници..., књ. I, 1926, с. 217. Изјава Симе Марковића је била објављена у листу „Радничка реч“, 26. VIII 1926.

¹⁵⁰ ИАБ, Записници..., књ. I, 1926, с. 227. XIII Редовна друга седница од 21. VIII 1926; с. 244—248. XIV Редовна друга седница од 24. VIII 1926; с. 277—278. XV Редовна седница од 17. IX 1926.

¹⁵¹ У општинским изборима у три области радикали су добили 1.539 од општег броја општина у којима су избори били одржани. Демократи су победили у 475 општина и отели од радикала и низ вароши. (Државни архив Секретаријата иностраних дела, фонд Дворске хартије, Ф-19, Преглед резултата општинских избора извршених на дан 15. августа 1926).

LA LUTTE POUR LA MUNICIPALITÉ DE BELGRADE DANS LES ÉLECTIONS
MUNICIPALES DE 1926

Nadežda Jovanović

Des élections pour les municipalités en Serbie, en Macédoine et au Monténégro furent organisées en 1926, mais le sujet de l'article est surtout la lutte politique pour la municipalité de la capitale car celle-ci était très importante pour le développement futur de la situation politique du pays tout entier. Les élections municipales avaient lieu à un moment où le développement de la situation politique intérieure dans le Royaume SHS témoignait de plus en plus, d'une crise du parlementarisme ainsi que de l'accroissement d'un processus d'effervescence au sein des partis politiques principaux. Ce processus se traduisait par des conflits dans les partis, par la lutte des différents groupements et surtout parmi les chefs de ces partis. Des groupes se formèrent également étroitement liés à l'activité de la cour et en particulier du roi Alexandre, activité ayant pour but de rompre l'union des partis politiques et d'en faire des instruments dociles et soumis à la cour. C'est contre le parti radical que fut surtout dirigée cette action de la cour dans les années 20. Dans ce parti les mécontentes et l'existence de groupements opposés les uns aux autres avaient déjà témoigné de sa désunion au moment des élections municipales de l'année 1926. Le résultat des élections se traduisit pour ce parti par la défaite et la perte de la direction de la municipalité de Belgrade.

A la tête de l'opposition aux radicaux il y avait le parti démocrate. Ce parti avait réussi à maintenir son unité dans la lutte électorale à Belgrade et avait mené une propagande active mettant à profit des slogans démagogiques re-

latifs à l'amélioration de la situation sociale et économique des habitants nécessiteux de la ville. Ceci eut pour résultat d'accroître le nombre de ceux qui votèrent en faveur du parti démocrate, de lui conférer au détriment des radicaux divisés la victoire électorale définitive et la direction de la municipalité.

Dans les élections municipales de 1923 les partis ouvriers et leurs groupements s'opposèrent à ces partis politiques. Le parti communiste de Yougoslavie se présenta à ces élections sous l'égide du bloc ouvrier aspirant à unir dans ce bloc tous les travailleurs indépendamment de leur différentes conceptions et de l'appartenance aux partis et aux groupes.

Les divergences d'ordre idéologique et de programme entre le PC de Yougoslavie et le Parti socialiste de Yougoslavie, l'attitude opportuniste du groupe socialiste «Ujedinjenje», la faible organisation intérieure du PCY, la lutte des fractions dans son sein et l'étroitesse d'esprit des chefs empêchèrent tout accord et tout entente relative à une participation conjointe aux élections. Les résultats de tout ceci témoignèrent de la faiblesse des partis ouvriers de la capitale et ailleurs également dans le pays où les élections eurent lieu. Les élections municipales de 1926 témoignèrent à Belgrade du déplacement des forces dans la capitale au profit des partis de l'opposition et au détreiment du parti radical qui perdit après six ans de pouvoir sa place forte, la municipalité de Belgrade. Ceci constitue l'importance première des élections de 1926.

